

Селищната система през античността по горното течение на река Голяма Камчия (по данни от теренна експедиция „Камчия“ във Върбишко)

Светлана Венелинова

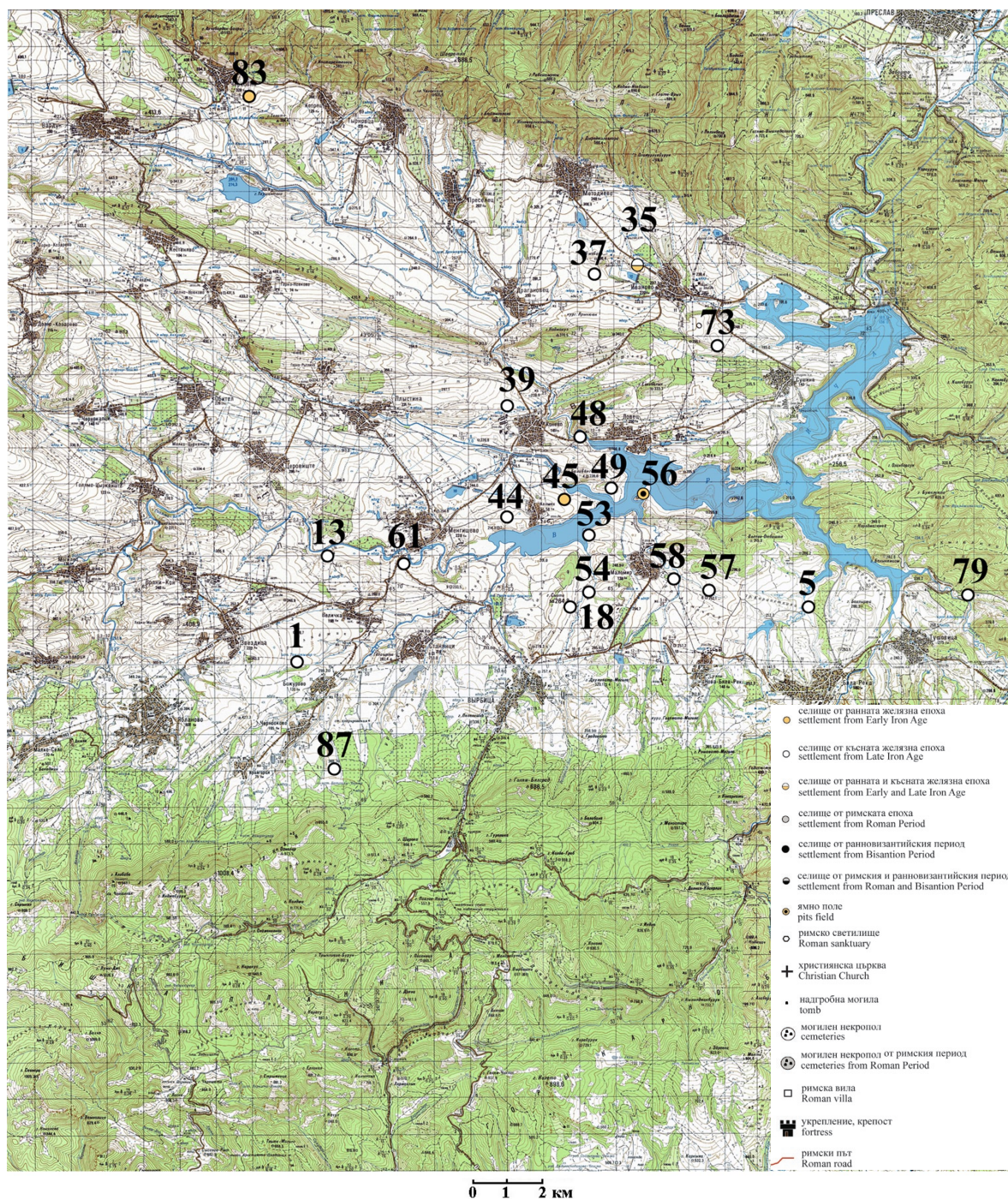
В периода 2008–2012 г. по горното течение на р. Голяма Камчия и нейните по-малки притоци, които вливат водите си в язовир Тича, беше проведена теренна експедиция „Камчия“. Проучвателският екип имаше за цел да регистрира нови обекти, както и да документира актуалното състояние на вече известните паметници. По време на експедицията археологическата карта на България (АКБ) беше попълнена с 57 нови обекта, датиращи от ранножелязната до късноантичната епоха. Резултатите от експедиция „Камчия“ са основен източник на информация за селищната система по р. Голяма Камчия. Те са обобщени, анализирани и разгледани в съпоставителен план с публикуваните сведения от проведените в района археологически проучвания. Към публикацията е приложен каталог, в който са включени 89 обекта, административно съответстващи на община Върбица в област Шумен и на община Омуртаг в област Търговище¹.

В зависимост от местоположението им 22 от обектите се намират в поречието на р. Голяма Камчия и бреговата ивица на язовир Тича. Други 29 обекта са разположени по нейните леви притоци Вардун дере (17), Палиска (4), Посткелик (5), Куру дере (3), които извираят от Преславска планина. Най-значителен е броят (38) на обектите, разположени по десните притоци на Голяма Камчия – Герила (20), Върбишка река (4), Кобарня (2), Елешница (6), Хасарлък (4), Топоклъдере (2), извеждащи водите си от Върбишка планина.

Според предназначението им, обектите се класифицират като селища (42), надгробни могили и некрополи (28), укрепления (16), пътища (2) и в единични случаи – ямно поле, римско светилище, вила рустика и църква.

По горното течение на р. Голяма Камчия се оформя котловина, врязана между стръмните склонове на Преславско-Драгоевска планина от север и изток, и Върбишка планина от юг. Тя е с приблизителна дължина 40 км и ширина 25 км, с изразен рав-

1 Обектите в каталога са подредени на азбучен принцип в зависимост от землищата на населените места, в които са локализирани. Номерацията на обектите в образите съответства на техния каталожен номер. С изключение на обектите, регистрирани по време на експедиция „Камчия“, всички останали са обозначени върху картите условно, тъй като за повечето от публикуваните крепости, надгробни могили и селища в литературата не са посочени точни координати на тяхното местонахождение.

Обр. 1. Селища от ранната и късната желязна епоха
по горното течение на река Голяма Камчия
Fig. 1. Settlements from the Early and Late Iron Age along
the upper course of the Golyama Kamchia River

нинно-хълмист до нископланински релеф и средна надморска височина около 320 м. От двете страни на реката и нейните притоци са се образували високи и сравнително равни тераси, удобни за обитаване. По-голямата част от района е покрит с широколистни гори от бук и габър, богати на дивеч. Останалата част е заета от пасища и плодородна земя, подходяща за отглеждането на житни култури. Природните дадености

обуславят възникването на една гъста селищна система от дълбока древност до днес.

Три от всички регистрирани селища са възникнали през ранната желязна епоха. Две от тях (обр. 1.35, 1.83; 2.1) са разположени южно от Преславска планина и попадат във водосборния басейн на р. Вардун дере. Третото известно селище се намира източно от Кьолмен и на 500 м северозападно от р. Голяма Камчия (обр. 1.45; 2.2). На 1,8 км източно от него върху полуостров на десния бряг на реката е съществувало ямно поле (обр. 1.49).

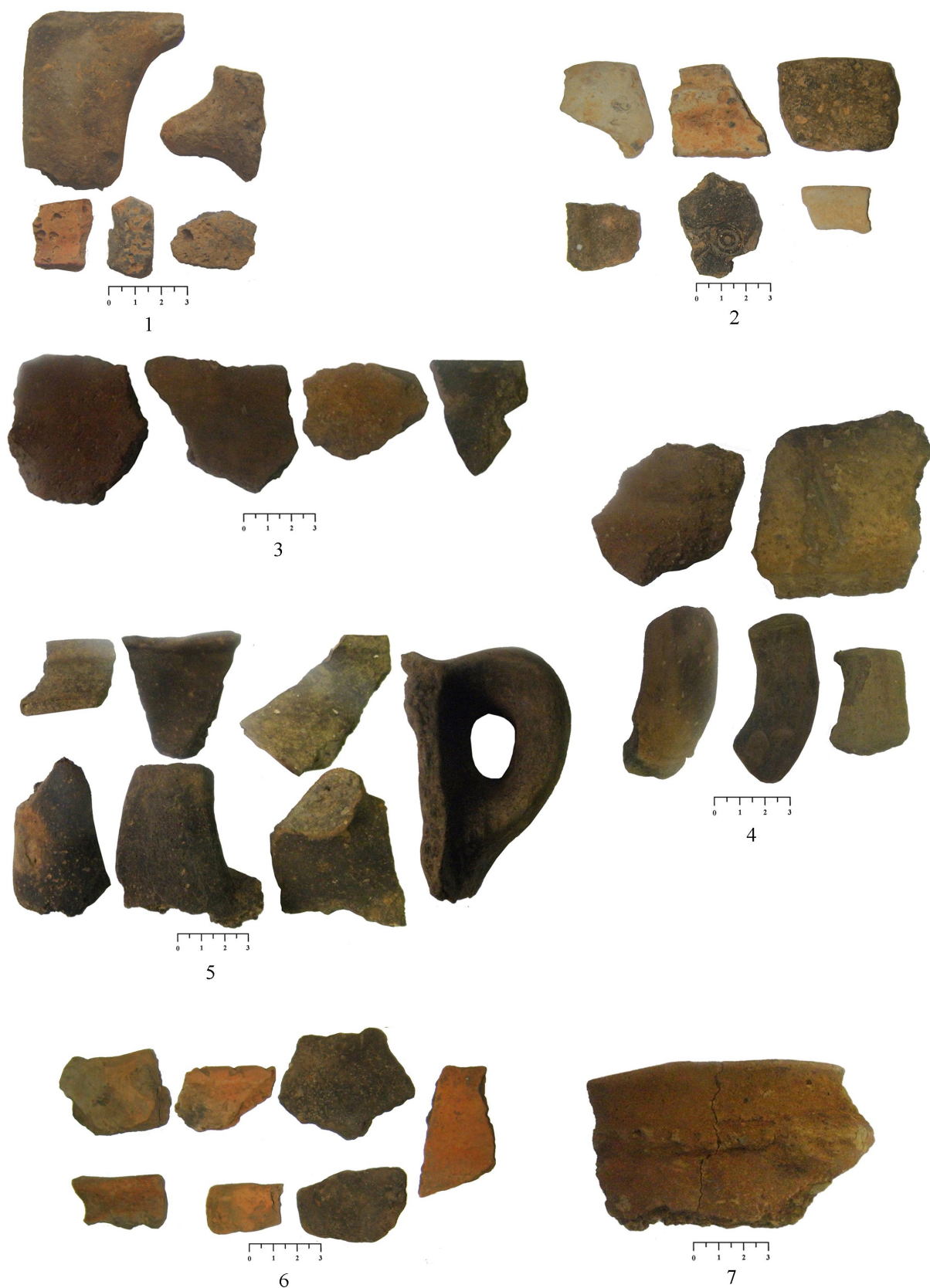
Общото между селищата от ранножелязната епоха е, че са разположени върху първите незаливни речни тераси с източно до югоизточно изложение и заемат сравнително малка площ, която не надвишава 5 дка.

През късната желязна епоха селищната система по горното течение на р. Голяма Камчия се разраства като до момента са известни 19 обекта (обр. 1).

Най-отдалечени на север са две селища, разположени в землището на Иваново, като по-южното е възникнало още през ранножелязната епоха (обр. 1.35, 1.37; 2.4, 2.5). През около 3 км югоизточно от тях са съществували други две селища (обр. 1.73; 2.7), едното от които вече е в чашата на язовир Тича (Дремсизова-Нелчинова 1967, 57-78). В землищата на Конево и Ловец, във вододела на реките Вардун дере и Палиска, през разстояние от 1 до 2 км са разположени три новооткрити селища (обр. 1.39, 1.48, 1.49). Западно от тази група, от двете страни на Голяма Камчия през 2 до 3 км, се намират други три селища (обр. 1.13, 1.44, 1.61; 2.6). Югозападно от тях по средното течение на р. Герила през 3 км са локализирани две селища – при Божурово (обр. 1.1) и Чернооково (обр. 1.87). На разстояние от 600 м до 1,5 км от двете страни на Върбишка река и при нейното устие се намират нови три селища (обр. 1.18, 1.53-54). На около 2 км източно от тази група през разстояние от 800 м са разположени още две селища (обр. 1.57-58), а други две селища от късната желязна епоха са регистрирани през 4,5 км по поречието на реките Кобарня (обр. 1.5; 2.3) и Хасарлък (обр. 1.79).

Обща особеност на селищата от късната желязна епоха е тяхното местоположение. Те са отдалечени на 20 до 200 м върху първите незаливни речни тераси, често оградени от високи и стръмни дерета, което ги прави естествено защитени. В 30% от случаите селищата от късната желязна епоха се намират върху по-ранни праисторически обекти (обр. 1.1, 1.5, 1.13, 1.18, 1.53, 1.57, 1.61). Във всички случаи при избора на място за селище е търсена от една страна естествената защитеност, а от друга – близостта до водоизточник. Най-често селищата обхващат площ от около 10 – 30 дка. Селището, разположено северозападно от Кьолмен (обр. 1.44) е с площ от 45 дка. Установена е многоцентрична концентрация от разпръснати късове мазилка и значително количество керамични фрагменти, останали явно от разположените на значително разстояние едно от друго жилища. Друг пример е селището при Величка (обр. 1.13), което е било разположено освен върху близката селищна могила и южно от нея върху приблизителна площ от 80 дка.

Разгледаните селища от ранната и късната желязна епоха по горното течение на р. Голяма Камчия могат да бъдат описани като тип *коте* в съответствие с терминологията, която използват древните автори. Едновременно с неукрепените селища през късната желязна епоха по билото и склоновете на Шуменското плато и Драгоевска планина възникват укрепени селища. Такива са проучени при Драгоево (Атанасов, Стойчев, Йоргов 2006, 66-73), под Шуменската крепост (Антонова 1973, 31-41) и при Осмар (Шкорпил 1905, 428, табл. ХСII₂; Дремсизова, Антонова 1973, 89; Антонова, Дремсизова 1975, 36, №166). Те са съставлявали упорните пунктове на една регионал-

Обр. 2. Керамични фрагменти от ранната и късната желязна епоха от селищата при Иваново (1), Ловец (2), Бяла река (3), Иваново (4 и 5), Кьолмен (6), Сушина (7)
 Fig. 2. Fragments of pottery from the Early and Late Iron Age from the settlements near Ivanovo (1, 4, 5), Lovets (2), Byala reka (3), Kiolmen (6), Sushina (7)

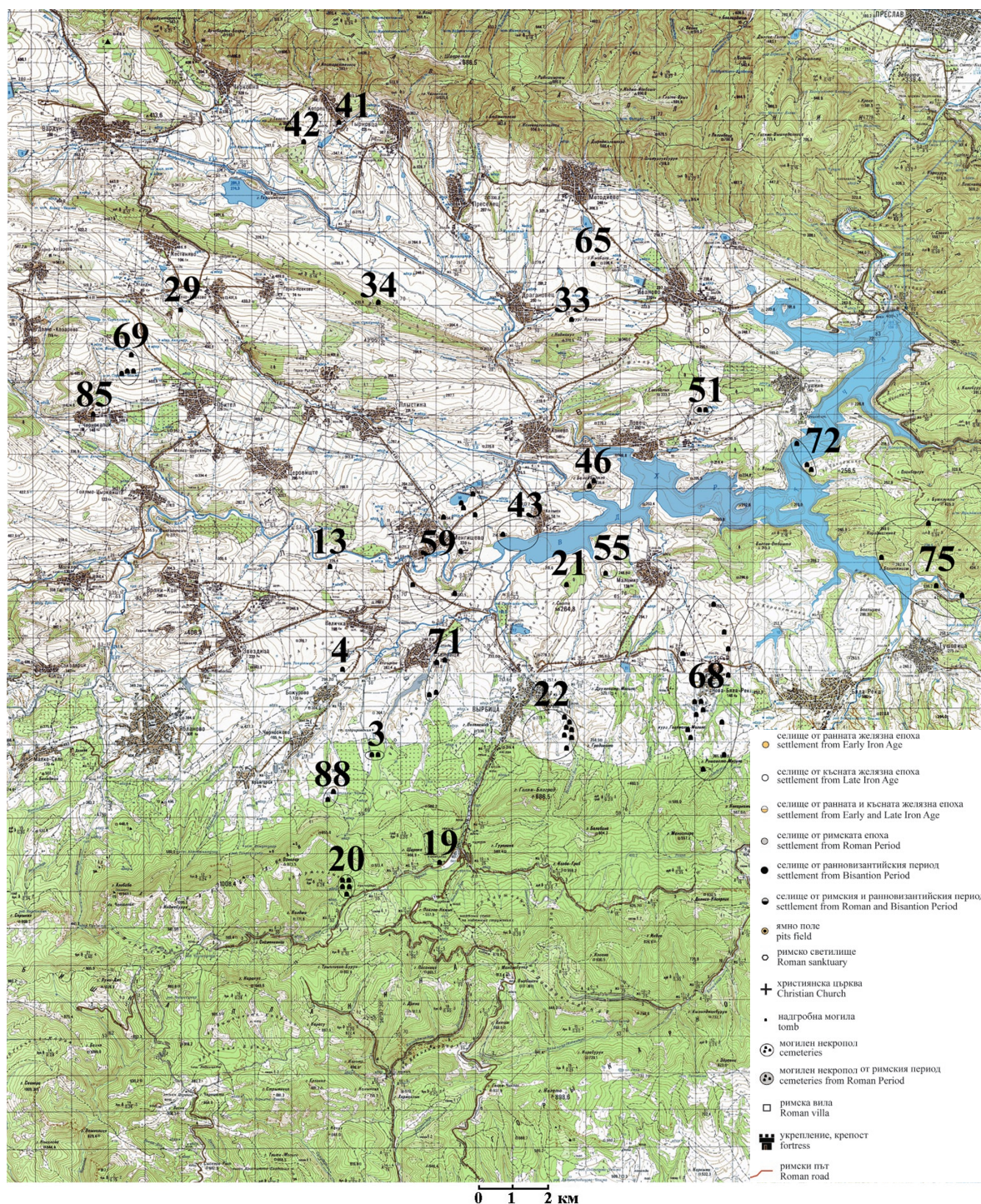
на крепостна система, разположена западно от хинтерланда на западнопонтийските градове (Стоянов 2006, 32).

В котловината на р. Голяма Камчия се наблюдава значителна концентрация на надгробни могили, повечето от които оформят некрополи (обр. 3). По време на експедиция „Камчия“ са регистрирани 50 могили, но в края на XIX и началото на XX век действителният им брой е надвишавал 100 (Шкорпил 1898; Дремсизова-Нелчинова 1970, 207-229; Атанасов 1988, 21-36; 1990, 23-29; Стойчев и др. 2007, 208-209). В резултат на активната земеделска дейност и иманярските набези много от тези могили вече са заличени. Често могилите са групирани по две или повече на разстояние от 30 до 300 м. Разстоянието между отделните некрополи е от 1,5 до 3 км. Най-значителна е тяхната концентрация в землищата на Менгишево, Кьолмен, Маломир, Върбица и Нова Бяла река, т.е. във водоедела между Голяма Камчия, Герила и Върбишка река. Това прави до голяма степен условно обособяването на надгробните могили в посочения регион в самостоятелни обекти, тъй като те най-вероятно са съставлявали един общ некропол. Наблюденията ни показват, че на 200 до 700 м и по-рядко на разстояние до 2,5 км спрямо могилите се локализируют селища с керамичен материал от късната желязна епоха. Липсва закономерност в разположението на некрополите спрямо селището, въпреки че преобладава посоката запад-северозапад. При избора за място на надгробните могили са следвани два принципа – те са били издигани в непосредствена близост с брега на реката, приблизително до 300 м или върху естествени възвишения и ридове във Върбишка и Драгоевска планина.

В резултат на археологическите проучвания по горното течение на р. Голяма Камчия се установяват два типа гробни съоръжения. От една страна, еднокамерни или двукамерни гробници с правоъгълен план, иззидани от дялани каменни плочи, споени с кал, както е в гробницата при Сушина (обр. 3.72) и Върбишката гробница (обр. 3.59). Впечатление прави гробницата при Староселка, сега в чашата на язовир Тича. Тя е изградена от ломен камък като гробната камера е облицована с каменни плочи върху глинена основа и тънък слой от бял хоросан (обр. 3.72). Според Шкорпил в един от могилените некрополи при Върбица през 1885 г. е била проучена двукамерна гробница, направена от необработен камък и облицована с плочи от вътре. В южното помещение е била открита урна с кремирани кости, а в северното – множество сребърни, бронзови, желязни и костени предмети с висока художествена стойност (Шкорпил 1898). Вероятно гробница, иззидана от каменни блокове има и в надгробна могила, открита по време на експедиция „Камчия“. Тя е разположена на 3,4 км североизточно от Върбица, върху залесено естествено възвишение, недалеч от устието на Върбишка река (обр. 3.21; 4.1-3). В центъра и в северозападната периферия на могилата са прокопани дълбоки иманярски изкопи, в които е разкрит градеж от масивни каменни блокове.

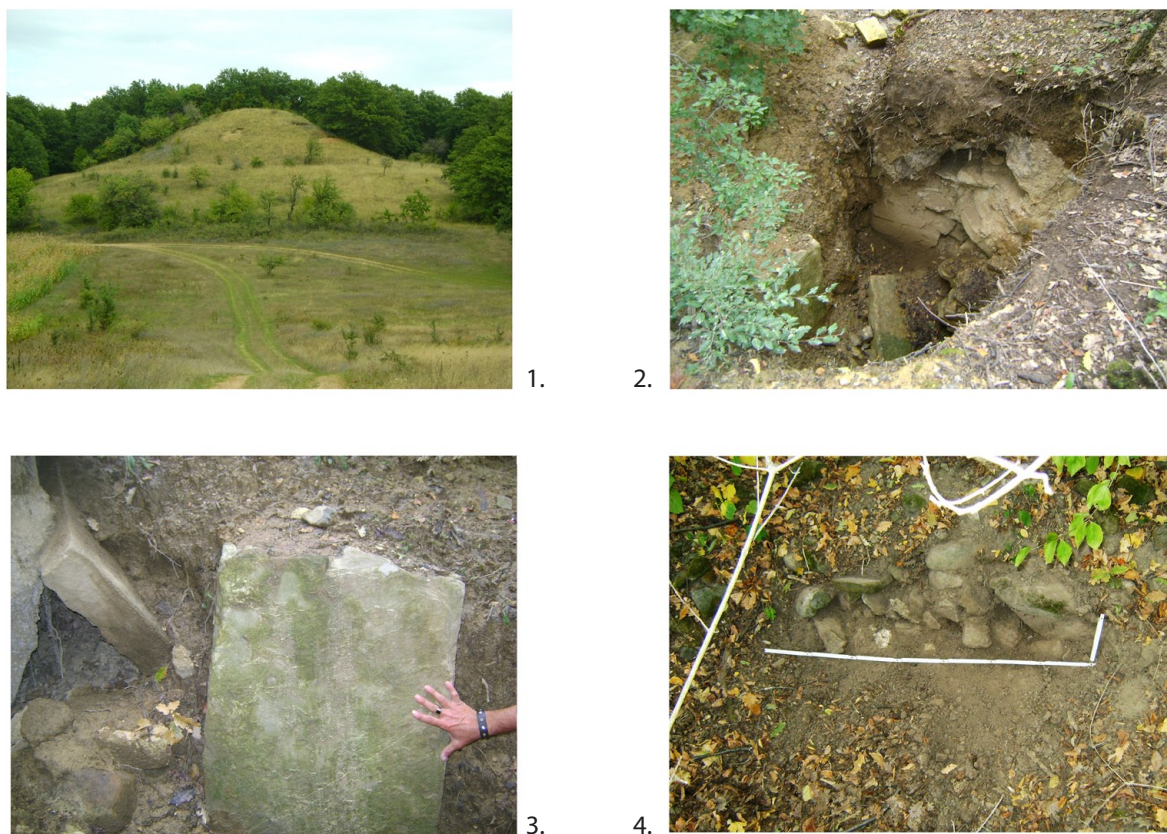
Проучените по р. Голяма Камчия каменни гробници с правоъгълен план, преддверие и плосък или двускатен покрив, датират не по-рано от края на V-IV в. пр. Хр. Те намират най-близък паралел с гробницата от могила I при Янково, също в басейна на р. Камчия (Василева 1971, 39-41).

Вторият тип гробни съоръжения представляват ями, облицовани с каменни плочи и наподобяващи саркофази. Той се характеризира с две концентрации – едната между Върбишка и Преславска планина и другата около Одесос (Радев 1992, 126). По горното течение на р. Голяма Камчия са проучени могилените некрополи при Кьолмен (обр. 3.46) и Ловец (обр. 3.51). Допускам, че към този тип принадлежат също

Обр. 3. Надгробни могили и некрополи по горното течение на река Голяма Камчия
 Fig. 3. Burial mounds and necropoleis along the upper course of the Golyama Kamchia River

две от могилите, разположени югозападно от Върбица във Върбишкия проход (обр. 3.19, 3.20) и една от некропола при Нова Бяла река (обр. 3.68). В иманярските изкопи по тях се установяват зидове от суха зидария с необработени камъни (обр. 3.68, 4. 4). В могила I при Кьолмен гробната камера е покрита с каменна плоча, върху която е вдълбан закланателен надпис от VI в. пр. Хр. Останалите гробове от некропола датират от IV–III в. пр. Хр. (Дремсизова-Нелчинова 1970, 228). От същото време - втора

Обр. 4. Надгробна могила с гробница североизточно от Върбица (1-3) и надгробна могила със зидан от камъни гроб югозападно от Върбица (4)

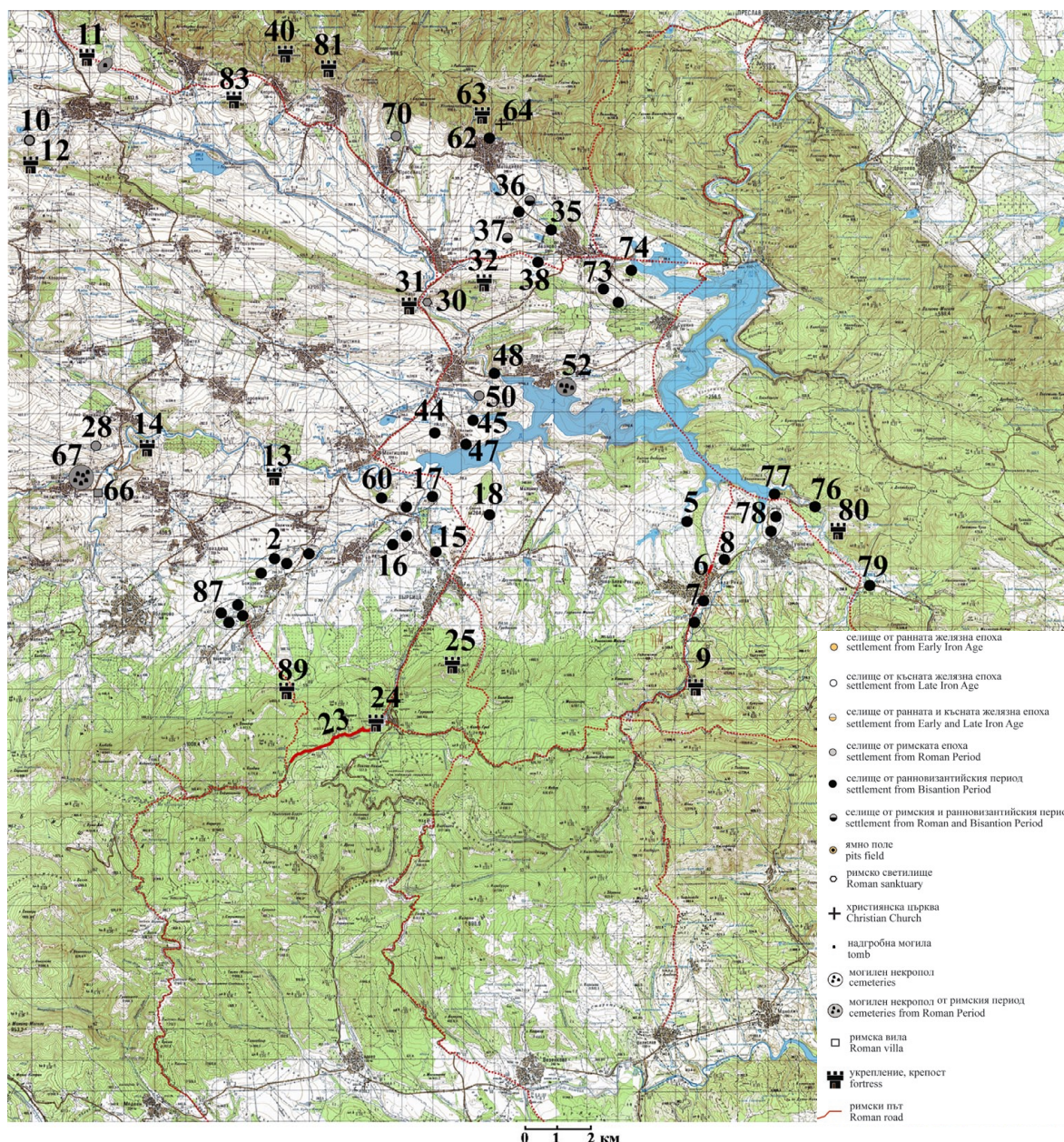
Fig. 4. A mound with a tomb to the northeast of Varbitsa (1-3) and a mound with stone-walls grave to the southwest of Varbitsa (4)

половина на IV в. пр. Хр. е могилният некропол при Ловец. По отношение на гробния ритуал – в проучените могилни некрополи е прилагана както инхумация, така и кремация, като в могила IV при Кьолмен се установява едновременно употребата и на двата ритуала.

Откритият в двата типа съоръжения гробен инвентар – сребърни, бронзови и златни накити, вносна чернофирнисова керамика, сребърни съдове и оръжие свидетелстват, че в проучените могилни некрополи по р. Голяма Камчия са били погребани знатни представители на местното общество (Дремсизова-Нелчинова 1970, 228; Тачева-Хитова 1971, 42-51).

През IV-III в. пр. Хр. се установява икономическо и политическо оживяване на района по горното течение на р. Голяма Камчия. Доказателство за това са развитието на селищната мрежа, появата на богати погребения и колективните монетни находки². При Староселка са открити сребърни тетраболи на Аполония Понтика (Герасимов 1957, 323-327). При Маломир е открита колективна монетна находка с емисии на западнопонтийските градове – Месамбрия, Одесос и Калатис (Герасимов 1966, 211-

2 Благодаря на гл. ас. д-р Жения Жекова от РИМ – Шумен за оказаното съдействие при работата с нумизматичния материал.

Обр. 5. Селища от римската и ранновизантийската епоха
по горното течение на Голяма Камчия

Fig. 5. Settlements from the Roman and the Early Byzantine period along
the upper course of the Golyama Kamchia River

216), а при Върбица (Юркова 1981, 126-130; Gerasimov 1979, 137) и Чернооково (Юркова 1978, 58-62) колективни находки от бронзови монети на Филип II и Александър III, всичките от IV в. пр. Хр. В основния фонд на РИМ-Шумен са постъпили няколко единични находки със случаен характер, като бронзови монети на Александър III (336-323 г. пр. Хр.) и Лизимах (323-281 г. пр. Хр.), намерени при Върбица и на Филип II (359-336) от местността Унджи при Кълмен, където се намират могилен некропол и селище. Оловни имитационни монети на Одесос от II-I в. пр. Хр. са намерени източно от Тушовица, където са регистрирани селище от късната желязна епоха и надгробна могила (обр. 1.79; 3.75). Автономна бронзова монета на Одесос от II-I в. пр. Хр. е откри-

та в землището на Конево. По време на експедиция „Камчия“ северно от селото беше локализирано селище от късната желязна епоха (обр. 1.39).

Най-голяма е концентрацията на колективни монетни находки в селищата, разположени във вододела на Голяма Камчия, Герила и Върбишка река като това е районът, в който се наблюдава и най-голяма наситеност на могилни некрополи. Не е изключено съществуването на укрепено селище, което да е имало характера на средищен център на племенно обединение. Възможно е през котловината на Голяма Камчия да е преминавал път, по който да се е осъществявал вносът и разпространението на сол, суровини и полуфабрикати за производство на изделия от благороден метал (Стоянов 2006, 22, 41, обр. 3). Вероятно той се е разклонявал на запад покрай Преславска планина, а през вододела на Герила и Върбишка река е пресичал Стара планина и е извеждал южно от нея към разположените в съседство тракийски градове. Допускам, че една от основните задачи на местните обитатели на котловината през късната желязна епоха е била охраната на старопланинските проходи.

Информацията за селищната система по р. Голяма Камчия през римската епоха е откъслечна и твърде обща. За три селища и един некропол с материали от I-III век се съобщава в землищата на Преселец (обр. 5.70) и Вардун (обр. 5.10-11). Те са разположени в подножието на Преславска планина, от двете страни на р. Вардун дере. Селището, което се намира на север от Вардун се описва като укрепено с каменни зидове (обр. 5.10). Друга група римски обекти е локализирана по течението на р. Голяма Камчия. Селище от II-III век е разположено в землището на Голямо Църквище (обр. 5.28), чийто могилен некропол се намира на около 1 км южно от него при Могилец (обр. 5.67). В източния край на Могилец е открита също вила рустика (обр. 5.66).

По време на експедиция „Камчия“ върху естествено възвишение на 1,5 км югоизточно от Ловец и на 400 м западно от язовир Тича е открито селище, чийто керамичен материал позволява да бъде датиран през римския период (обр. 5.50; 6. 2). На 1,5 км североизточно от него е проучен некропол с инвентар от II-III век (обр. 5.52). Други две от селищата, разположени в землището на Иваново, са съществували през III-IV век, като разстоянието между тях е 1,5 км (обр. 5.36, 5. 37; 6.1). В по-северното от двете селища (обр. 5.36) през разстояние от 100 м се оформят четири концентрации от керамични фрагменти и късове горели мазилки с обхват 5 x 5 м, вероятно останали от жилища.

Колективни монетни находки от римски денари и антониани са открити в землищата на Иваново (Юркова 1983, 113-117), Сушина (Герасимов 1946, 241), Виница, Тушовица и Върбица (Герасимов 1950, 316-326). Тяхната концентрация по течението на р. Голяма Камчия е обоснована от настъпилите през III век динамични събития, тясно свързани с готските нашествия и организираната отбрана на старопланинските проходи. През III век по южните склонове на Преславска и северните на Върбишка планина са били изградени укрепленията Калето при Методиево (обр. 5.63; 9.1-2), Орлица (обр. 5.25), Завойско кале (обр. 5.26) и Демиркапия (обр. 5.27), разположени южно от Върбица. Те продължават да се използват активно и през следващите два века.

Вероятно в края на III век възниква и каменното укрепление, разположено северозападно от Величка върху селищна могила от халколита и селище от късната желязна епоха (обр. 5.13; 7.1). Могилата се намира на 20 м южно от голям меандър на р. Голяма Камчия и е с диаметър при основата 110 x 120 м. В множеството иманярски изкопи се установяват зидове с дебелина 0,70 м, запазени на височина до 1,20 – 1,75 м.

Обр. 6. Керамични фрагменти от римския и ранновизантийския период от селищата при Ловец (1), Иваново (2), Бяла река (3, 4), Величка (5)

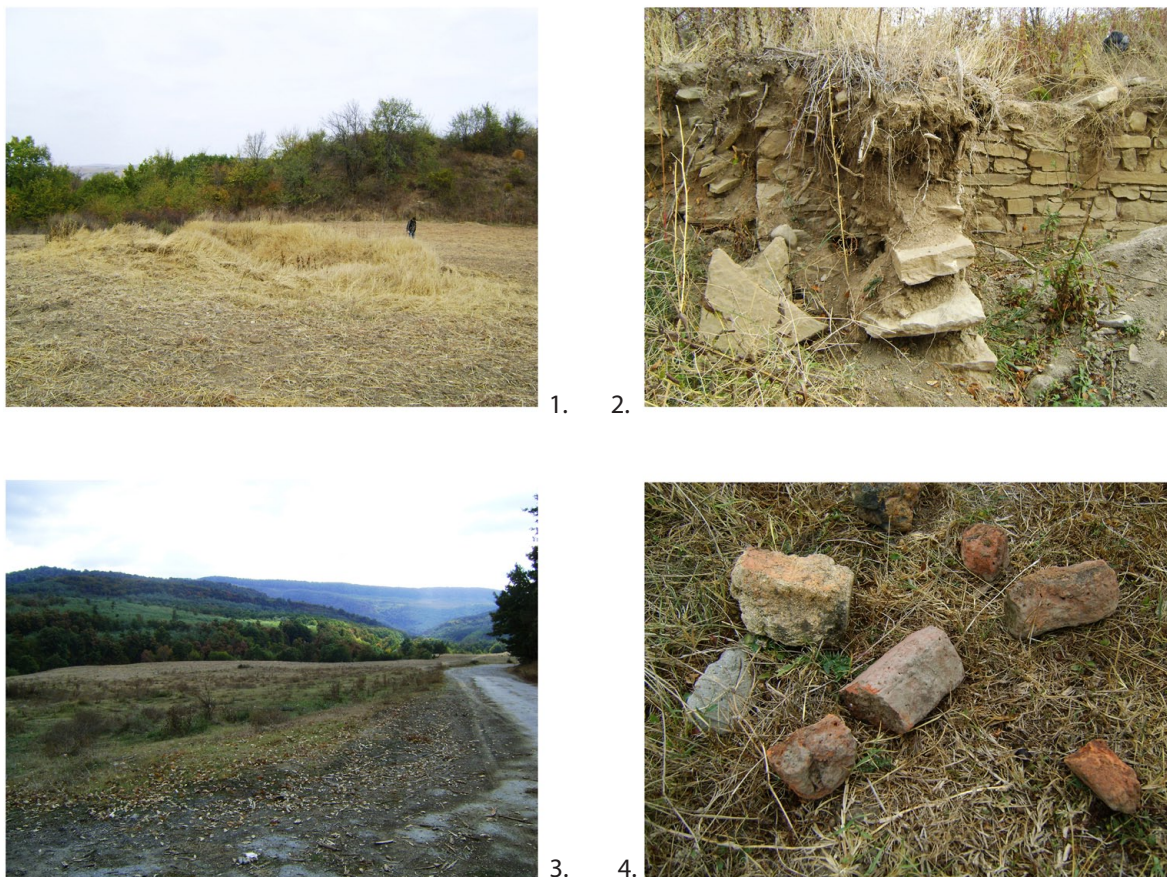
Fig. 6. Fragments of pottery from the Roman and Early Byzantine settlements near Lovets (1), Ivanovo (2), Byala reka (3, 4), Velichka (5)

Те са изградени от каменни плочи, споени с кал (обр. 7.2). Значителна концентрация на керамични фрагменти се откриват, както върху селищната могила, така и южно от нея върху площ от 80 дка (обр. 6. 5) (Венелинова, Христов 2013).

Ако през римския период по горното течение на р. Голяма Камчия се наблюдава слаба заселеност, то през IV век настъпва период на „просперитет“. Половината от всички обекти (29 бр.), регистрирани по време на експедиция „Камчия“ са съществували през ранновизантийския период. Значителна част от тях са били разположени върху по-ранни обекти от желязната епоха (обр. 5.35, 5.37, 5.44-45, 5.48, 5.73), някои от които са възникнали още през неолита и халколита (обр. 5.2, 5.5, 5.13, 5.18, 5.25). В други селища масовият керамичен материал позволява да се допусне, че са били създадени през римския период и с прекъсване или не животът в тях е продължил през IV и V век. Във фонда на Рим-Шумен се съхраняват монетни находки от първата половина на VI век, за които е посочено, че са намерени в разглеждания регион. Бронзови монети на императорите Юстин I (518-527) са открити при Методиево и Чернооково (Жекова 2006, 67, 69), на Юстиниан I (527-565) в землищата на Бяла р., Винаца, Методиево и Чернооково (Жекова 2006, 70, 71, 73, 75) и на Юстин II (565-578) - при Методиево и Чернооково (Жекова 2006, 77-79). Наличният подемен материал, събран по време на експедиция „Камчия“, липсата на сондажни проучвания и несигурният контекст на монетните находки не позволят да се направят категорични изводи за развитието на селищната система в котловината през VI век.

През ранновизантийския период по горното течение на Голяма Камчия е съществувала гъста мрежа от селища, разполагани върху първите незаливни речни тераси. Шест от регистрираните селища са били съставени вероятно от две махали, отдалечени на разстояние от 300 до 500 м (обр. 5.7, 5.16-17, 5.36, 5.73, 5.78). Особено внимание заслужават други две селища, разположени в съседство от двете страни на малки притоци на р. Герила. Северно от Божурово се намира селище, в което се локализируют четири концентрации на керамичен материал (обр. 5.1). Северната група отстои на 800 м, а южната на 600 м от двете централни групи, разстоянието между които е 130 м. Двете крайни махали заемат по-значителна площ – всяка около 40 дка, а двете централни махали – 12 и 16 дка. Концентрацията на керамичния материал нараства постепенно от север на юг. Селище от същия период IV-V век е съществувало на 1,2 км югозападно в землището на Чернооково (обр. 5.87, 8.8). Върху площ от 960 x 700 м се оформят отново четири сгрупвания от керамични фрагменти и късове мазилки (махали ?), разположени на разстояние едно от друго между 200 и 500 м. Селището се е разраснало вероятно от юг на север, тъй като югозападната и югоизточната махали заемат малка площ от 4-5 дка, а северозападната и североизточната са с по 23 и 30 дка. В конкретния пример бособяването на отделните сгрупвания от масов материал по терена на две селища е условно. Тяхното паралелно или последователно съществуване може да бъде изяснено единствено със сондажни проучвания. Описаните селища отговарят на характеристиката на селища с махали, тип който е характерен за районите с пресечен терен в полупланинските и планински области (Динчев 2006, 252).

Наблюденията показват, че селищата оформят по между си групи. Следвайки линията югоизток-северозапад от т. нар. Ивановски ръкав на язовир Тича към Преславска планина, разположените при Сушина и Иваново шест селища се конфигурират в две групи, отдалечени през около 3 км (обр. 5.35-38, 5.73-74; 8.2-3). Северозападно от тях в землището на Методиево остава обособен комплекс от селище, църква и укрепление (обр. 5.62-64; 8.5, 8.6). Те са разположени през 500 до 700 м един от друг

Обр. 7. Укрепено селище при Величка от края на III-V век (1, 2)
и селище при Бяла река от IV-V (3, 4)

Fig. 7. Fortified settlement near Velichka from the end 3th–5th c. (1, 2)
and a settlement near Byala reka from 4th–5th c

в поречието на р. Куру дере - селището и църквата в подножието, а укреплението върху склона на планинското възвишение Калето. При водослива на реките Палиска и Вардун дере в Голяма Камчия (язовир Тича) се наблюдава друго струпване на четири селища, отдалечени едно от друго на разстояние между 1 и 3 км (обр. 5.44, 5.45, 5.47, 5.48). Южно от тази група, по средното течение на р. Герила се установява най-значителната концентрация на селища, просъществували в периода IV–VI век (обр. 5.2, 5.15–5.18, 5.60, 5.87, 8.1, 8.4, 8.8). Разстоянието между селищата не е надвишавало 2 км, като вероятно те са били съставени от две и повече гъсто разположени махали. Подобно струпване на селища се локализира от двете страни на р. Елешница (обр. 5.7–8, 5.77–78; 6.4, 6.7–8). Тази група е отдалечена на около 6 до 8 км източно от селищата, разположени във водосборния басейн на Герила, като създава впечатление за обособеност. В непосредствена близост със селищата по Елешница се намира селище, разположено върху неолитен обект на десния бряг на р. Кобарня (обр. 5.5; 6.3) и други две селища в долното течение на р. Хасарлък (обр. 5.76, 5.79; 8.8, 8.9).

През ранновизантийския период селищата са групирани по средното и долното течение на най-големите притоци на р. Голяма Камчия. Това е свързано с основното препитание на местното население и техните битови нужди. Водеща роля заема земеделието и по-точно зърнопроизводството, а тъй като районът е полупланински

вероятно местното население активно се е занимавало и с животновъдство (Динчев 2006, 251). Йорданес свидетелства, че дървосекачеството е основно препитание на селското население в източнобалканските земи (Велков 1959, 132-133).

Не е изключено в някои от регистрираните селища да е имало занаятчийски работилници. Южно от Бяла река, между р. Елешница и стар калдъръмен път, отвеждащ на юг към Върбишка планина е разположено селище, в което се открива желязна шлака. Струпвания от камъни, тухли и късове мазилки са концентрирани на петна, едно от които е с площ 20 x 20 м (обр. 5.7; 6. 4; 7.3-4). Северозападно от Божурово по средното течение на Герила е разположено значително по своя обхват селище, съставено вероятно от няколко махали (обр. 5.2). Една от махалите се отличава от другите – заема значителна площ и централно място, което е защитено от изток и запад от деретата на два малки притока на Герила. Според местните хора тук са намирани византийски медни монети и е имало пещи със строителна керамика и шлака. През същия период на 2,5 км северно от това селище, на десния бряг на Голяма Камчия е съществувало укрепеното селище при Величка, което вероятно е имало важно производствено и търговско значение за региона (обр. 5.13).

Според местна легенда в района на Върбица през античността и по-късно през средновековието се е намирало голямо селище, известно като Градището или Герилов град. Липсват неоспорими доказателства за неговото местонахождение. Има предположение, че селището е било разположено северно от Върбица и Станянци, недалеч от водослива на р. Теке дере в Герила (Аврамов 1929, 100). По време на експедиция „Камчия“ в посочения участък се установиха в непосредствена близост две концентрации на керамични фрагменти и мазилки (обр. 5.17). Най-широко застъпено е мнението, че селището се е намирало на 3 км североизточно от Върбица, на левия бряг на Върбишка река, където в края на XIX и началото на XX век е имало запазени масивни зидове и концентрация на керамични фрагменти от античния и късносредновековния период (Дремсизова, Антонова 1975, 23, № 22). Устието на р. Върбишка отстои на 5 км североизточно от Върбица и по време на експедиция Камчия не бяха открити следи от каменен градеж нито на левия, нито на десния бряг на реката. На 2,5 км от града, обаче е регистриран многослоен обект от неолита и късната желязна епоха, върху който е съществувало значително по своя обхват селище (45 дка) с керамичен материал от IV-V век (обр. 5.18). Теренът е силно компрометиран в резултат на постоянната земеделска обработка. Не е изключено на това място през късната античност да е имало укрепено селище, сега почти напълно унищожено, тъй като по повърхността се откриват множество струпвания от камъни.

В древността по долините на реките са минавали пътища, свързващи селата. Местната по своя характер пътна мрежа е била свързана с пътищата, прокарани през близките старопланински проходи, известни днес като Ришки и Върбишки. Липсват материални свидетелства за използването на речните долини и старопланинските проходи като пътни артерии в предримския период. Косвено доказателство за това е гъстотата на селищната система и културните взаимовръзки между населението от Предбалкана и Северна Тракия. Общите особености в керамиката от ранножелязната епоха свидетелстват за културна приемственост между населението, обитавало околностите на Шуменското плато и долината на р. Камчия и това южно от Стара планина в района на сливенското село Асеновец (Антонова, Попов 1984, 182).

Най-вероятно римските пътища са били трасирани от по-старите пътища, използвани през желязната епоха (Велков 1963, 25-26). За разлика от междуселските

Обр. 8. Керамични фрагменти от ранновизантийския период от селищата при Върбица (1), Иваново (2, 3), Менгишево (4), Методиево (5, 6), Тушовица (7, 9, 10), Чернооково (8, 11)
 Fig. 8. Fragments of pottery from the Early Byzantine settlements near Varbitsa (1), Ivanovo (2,3), Mengishevo (4), Metodievo (5, 6), Tushovitsa (7, 9, 10), Chernookovo (8, 11)

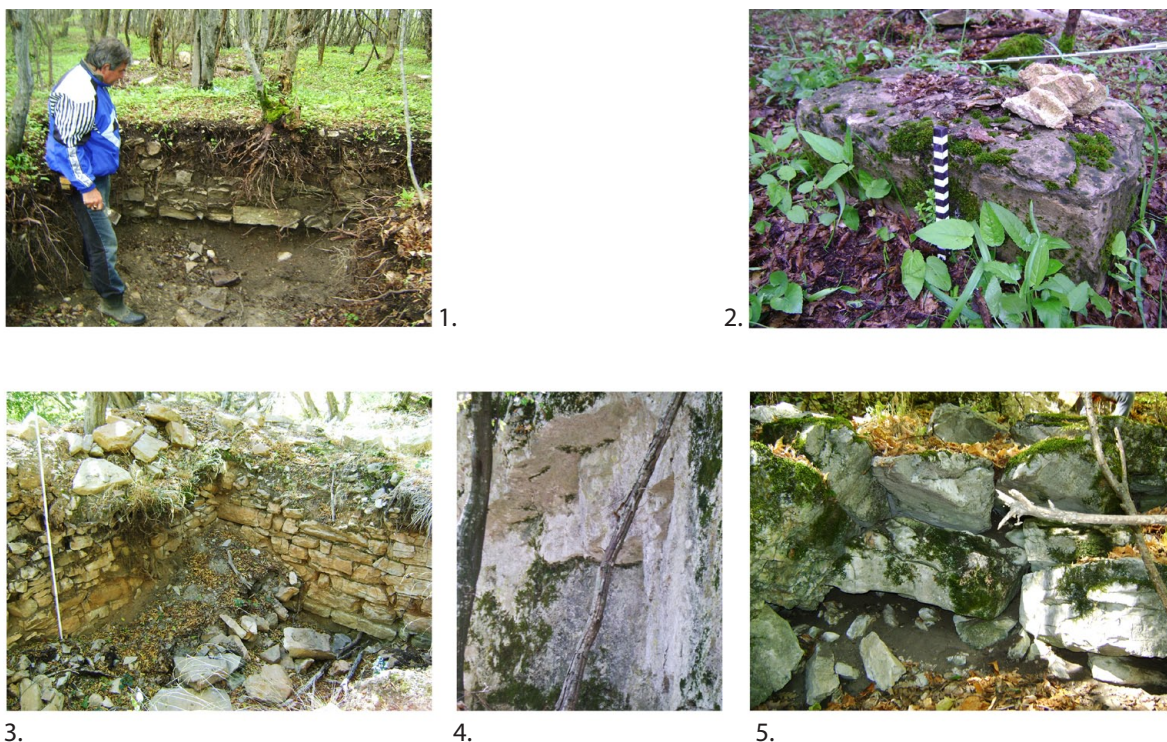
пътища (*viae vicinales*), които са имали предимно стопански характер, то презбалканските, които са били прокарани през най-преките старопланински проходи са имали първостепенно военно значение (*viae militares*). По тях е трябвало да се извършва най-бързото придвижване на войските от Мизия към Тракия. Един от най-важните вътрешнопровинциални пътища в Империята е бил *Севернобалканският път* – от Одесос през Марцианополис и Никополис ад Иструм до Мелта и Монтана в западна посока (Шкорпил 1905, 469-482; Торбатов 2004, 90; Иванов 2008, 54; Маджаров 2009, 227). Всички пътища през старопланинските проходи са осъществявали пряка връзка между Севернобалканския и Диагоналния римски път.

В края на III и през IV век се оформя т.нар. Старопланинска защитна линия. Тя била съставена от преградни стени, кастели, землени окопи, места за наблюдения и др. Повечето крепости са били изградени след опустошителните нападения на готи и хуни, през ранновизантийския период (Динчев 2006, 42). Прокопий отбелязва, че при управлението на император Юстиниан (527–565) в провинциите Мизия и Тракия (*Moesia inferior/ Haemimontus*) са били поправени над 400 кастела, крепости и градове, в това число и пътни станции. Най-гъсто крепостите са били разположени в Източна Стара планина, тъй като от тук са минавали най-преките пътища от Долен Дунав към столицата (Овчаров 1982, 16,19-20; Динчев 2006, 43). Повечето от ранновизантийските крепости, както и пътната мрежа продължили да бъдат използвани и по-късно през Средновековието.

В края на XIX век Карел Шкорпил описва в детайли три основни пътища, които в турско време са минавали през долината на Голяма Камчия. Според него те са следвали маршрута на пътната мрежа, съществувала през средновековието и римската епоха. Преславска планина можела да се пресече при пролома на Голяма Камчия и през Дервишкия проход. Двата пътя се съединявали в общ около Иваново, който отвеждал до Драгановец и южно от селото се разклонявал на запад и на юг (Шкорпил 1929, 97-99).

На 2,5 км южно от Драгановец, в местността Манастира, през II-IV в. е съществувало голямо светилище (обр. 5.30). То е било разположено на място, където вероятно римският път е оформял кръстопът, за да поеме на запад към Никополис ад Иструм и на юг през Върбишкия проход. Селищата, разположени през римския и ранновизантийския период южно от Преславска планина, от двете страни на Вардун дере създават предпоставка да се допусне, че котловината е била пресечена от местен локален път – разклонение на междупровинциалния път от Марцианополис до Никополис ад Иструм (Обр. 3). Две големи концентрации на селища през ранновизантийския период са установени по средното и долното течение на реките Герила и Елешница, както и при техният водослив в Голяма Камчия. Допускам, че условно те трасират маршрута на пътища, които са пресичали Стара планина.

По време на експедиция „Камчия“ югозападно от Върбица на 5,5 км бяха установени следите на стар каменен път (обр. 5.23; 10.1). По протежение на 2,4 км е запазена настилка от старателно наредени средно големи камъни и плочи (обр. 10.2). На места са запазени северният и южният бордюри, разстоянието между които е 3 – 3,5 м (обр. 10.3). Пътят е минавал плътно покрай р. Герила. По информация на Ибрям Мустафов от Крайгорци той е съществувал още през турско време и в южна посока извежда при Медвен. Според Константин Иречек между Медвен и Садово е минавал „стар, калдъръмен път, на места добре запазен и широк около 9 педи“, по който на север можело да се стигне до Върбица (Аврамов 1929, 109; Иречек 1888, 734). На 6 км

Обр. 9. Укрепленията при Методиево (1, 2) и Чернооково (3-5)
 Fig. 9. The fortresses near Metodievo (1, 2) and the fortress near Chernookovo (3-5)

югозападно от Върбица и на 15 м южно от каменния път, върху площ от 1,3 дка е било разположено укрепление (обр. 5.24). По повърхността се установяват следи от зидове. По време на теренната експедиция не беше открит керамичен материал, който да позволи датирането на обекта. Посоченото укрепление е разположено на 4,5 км южно от Калето при Чернооково, съществувало през ранновизантийския период.

Отбивка по черен път на север от каменния път, която е отбелязана на военна карта от 1910 г.³, отвежда до Калето при Чернооково (обр. 5.89; 8.11). То се намира на западния бряг на малък приток на Герила. На 30 м успоредно на реката е минавал преграден зид, чийто западен край е опирал в естествена скала, ориентирана ЮИ–СЗ с дължина 140 м (обр. 9.5). На запад от горния, северозападен край на скалата се оформя тераса, върху която е разположено каменно укрепление с четириъгълна форма и кръгла кула в югозападния ъгъл. Зидовете ограждат площ от 3,5 дка и са изградени от каменни плочи, споени с хоросан, в който има счукани парченца от тухла (обр. 9.3). От източната страна скалата е била заравнявана, като на места са запазени правоъгълно оформени легла, останали при отцепването на каменни плочи, използвани за направата на укреплението (обр. 9.4). Според местни хора от Крайгорци и Чернооково на около 4 км от Калето в западна посока върху друг рид на Върбишка планина – Инджебурун през византийския период е съществувало още едно укрепление.

През турско време пътят през Върбишкият проход е минавал през Върбица и след това източно от пролома на р. Герила през ридовете Бял град, Орлица, Демир капия (Вратница) и Завоя, след което се е спускал на юг през планината. В посочените местности през ранновизантийския период е имало укрепления. Западно от Завай-

3 Топографска карта от 1910 г. с Инв. №58 от РИМ – Шумен, фонд Нова история, сбирка Карти.

1.

2.

3.

4.

5.

Обр. 10. Римски път югозападно от Върбица (1-3) и в село Бяла река (4, 5)
Fig. 10. The Roman road southwest of Varbitsa (1-3) and in Byala reka village (4, 5)

ското кале в местността „Керез алан“ (Черешова поляна) през 20^{-те} години на XX век е имало следи от сграда и дебел каменен зид, който продължавал на запад и според народното поверие се простираше по билото на Източна Стара планина от Черно море

до Котленския Балкан (Аврамов 1929, 102-103).

Васил Аврамов допуска, че пътищата между Върбишкия и Ришкия проход са били свързани помежду си (Аврамов 1929, 109). Той описва маршрута на т. нар. Салихлерски проход, който пресичал Върбишка планина, като минавал през село Бяла река и по долината на р. Елешница отвеждал на юг до село Манолич и в долината на р. Луда Камчия се съединявал с пътищата от Ришкия, Върбишкия и Котленския проход (Аврамов 1929, 99). По време на експедиция „Камчия“ в североизточния край на село Бяла река бяха установени следи от силно разбит каменен път (обр. 5.6). По протежение на 35 м е запазена осевата линия на пътя с плътно наредени един до друг камъни. Цялата ширина на каменния път е достигала 4 м (обр. 10.4-5). Той е известен като „Преславският път“ и преди изграждането на язовир Тича е извеждал на северо-запад до селата Староселка и Винаца и през пролома на Голяма Камчия в Преславска планина на север към Преслав. Южно от село Бяла река, следвайки течението на р. Елешница, старият път навлиза във Върбишка планина. Северно и южно от Бяла река пътят минава непосредствено покрай три селища от ранновизантийския период (обр. 5.5, 5.7-8).

Друг стар каменен път от Драгоево към Риш е пресичал високите ридове на Драгоевска планина и по пролома на р. Хасарлък е извеждал към Ришкия проход (Аврамов 1929, 158; Шкорпил 1929, 90-91). Косвено доказателство за съществуването на този път през античността са гъсто разположените селища при устиетата на Елешница и Хасарлък (обр. 5.76-79), както и укреплението Калето при Тушовица (обр. 5.80). Резултатите от експедиция „Камчия“ косвено засягат проблема, като пълният маршрут на този проход остава извън темата на настоящото проучване.

Укрепителните пунктове, съществували през римския и ранновизантийския период във Върбишка и Преславско – Драгоевска планина не са проучени и това не позволява да се направи категоричен извод за тяхната роля. Най-често те са разположени върху площ от около 3 дка, на 3 – 4 км в планината, върху първите ридове и техните склонове. Вероятно това са били малки укрепления с гарнизони, имащи за цел да охраняват стратегически важните планински проходи.

Въпреки пресечения гористо-хълмист релеф на котловината на р. Голяма Камчия, ниската надморска височина е благоприятствала един по-мек климат. Природните дадености на разглеждания район – пълноводна река и плодородна земя обуславят възникването на гъста селищна система през античността. Няколко столетия по-късно, в края на XVI век, пътешественикът Павел Джорджич описва Герловската котловина като изобилстваща с овощия, жито и вино (Иречек 1888, 885; Аврамов 1929, 99). Липсват археологически податки оттук да е минавал оживен търговски път. Напротив, до голяма степен селищата по горното течение на Голяма Камчия остават обособени. Преминаването на стратегически важни проходи през планината определя значението на региона през различни исторически периоди. През античността по линията на тези пътища са изградени фортификационни съоръжения. Изследването обобщава многогодишни теренни обходи, в резултат на които са документирани паметници от всички исторически периоди, разкриващи формирането и развитието на селищната система и инфраструктура в региона.

КАТАЛОГ на археологическите обекти

1. **Божурово, община Върбица.** Многослойно селище от неолита и късната желязна епоха. На 1 км северозападно от селото и на 50 м северно от приток на р. Дермен дере. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
2. **Божурово, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV-V век). На 0,8 км северно от селото се намира селище, съставено от четири махали, разположени на разстояние между 130 и 800 м от двете страни на приток на р. Дермен дере. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
3. **Божурово, община Върбица.** Могилен некропол. На 1,5 км югоизточно от селото до разсадник за дръвчета. Некрополът е съставен от две могили разположени на 50 м една от друга, всяка с диаметър 20 м и височина 1,5 – 2 м. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
4. **Божурово, община Върбица.** Надгробна могила. В северозападния край на селото, на около 20 м западно от стопанския двор. Могилата е с диаметър 10 м. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
5. **Бяла река, община Върбица.** Многослойно селище от неолита, късната желязна епоха и ранновизантийския период (IV-V век). На 2,4 км северно от селото и на 40 м източно от р. Кобарня. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
6. **Бяла река, община Върбица.** Римски път, силно разрушен. До стопанския двор в североизточния край на селото, известен като „Преславският“. По протежение на 35 м от пътя са запазени следи от осевата линия с плътно наредени един до друг камъни. Южната половина на пътя е с ширина 2 м. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
7. **Бяла река, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV-VI век). На 700 м югоизточно от селото и на 100 м западно от р. Елешница в местността „Среден Биюк“. През разстояние от 400 м се наблюдават две концентрации от керамични фрагменти, тухли и мазилки. **Публикации:** Венелинова, Св., Гюрова, М. 2012. Теренно археологическо проучване южно от язовир Тича в землищата на селата Тушовица, Бяла река. и Нова Бяла река., общ. Върбица. *Археологически открития и разкопки за 2011г.*, София, 2012, 526-528, обекти 47 и 48.
8. **Бяла река, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV-VI век). На 1,5 км северозточно от селото и на 500 м източно от р. Елешница. **Публикации:** Венелинова, Св., Гюрова, М. 2012. Теренно археологическо проучване южно от язовир Тича в землищата на селата Тушовица, Бяла река. и Нова Бяла река., общ. Върбица. *Археологически открития и разкопки за 2011г.*, София, 526-528, обект 60.
9. **Бяла река, община Върбица.** Крепост. Ранновизантийски период (IV-VI век). На 3 км югоизточно от селото, върху рид от Върбишка планина, на левия бряг на р. Равна, в местността Асаря. Крепостта е елипсовидна и заема площ от 7 дка. На северната стена има кръгла кула, а на южната - квадратна. Зидовете са от ломен камък и спойка от хоросан със счукана керемиди. Находки: статуйка и монети. Рег. № 4410, 8. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг*, София, 21, № 8.
10. **Вардун, община Омуртаг.** Селище. Римски период. На 2 км югозападно от селото и югоизточно от язовира. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 21, № 37.
11. **Вардун, община Омуртаг.** Селище с каменни зидове. Надгробна могила. с 12 проучени гроба. Римски период. На 2 км северно от селото, в местността Хаджиев мост. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 21, № 40, 4; Велков, Ив. 1921-1922. Новооткрити старини, *Известия на археологическия институт*, 247.
12. **Вардун, община Омуртаг.** Укрепление „Калето“. Ранновизантийски период (IV-V век). На 1,5 км югозападно от селото в местността Холума. Укреплението е със зидове от ломени камъни и хоросан и заема площ 6 дка. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 21, № 36.
13. **Величка, община Омуртаг.** На 2 км северозападно от селото, на десния бряг на р. Голяма Камчия над селищна могила от халколита и южно от нея върху площ от 80 дка са разположени селище от

- късната желязна епоха и надгробна могила. Селищната могила е висока 6 м и е с диаметър 120 м. Върху нея са разкрити зидове от укрепление от III-V в., изградени от каменни плочи, споени с кал. Зидовете са с дебелина 0,60 – 0,70 м. и са запазени на височина до 1,75 м. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 22, № 45; Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
14. **Врани Кон, община Омуртаг.** Крепост. Ранновизантийски период (IV-VI век). На 2,2 км североизточно от селото, върху възвишение на десния бряг на р. Голяма Камчия, върху площ от 5 дка. Зидовете са от ломен камък и хоросан. Рег. № 5, Д. в. бр. 58/1969. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 23, № 48.
 15. **Върбица, общ. Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV-VI век). На 1,3 км северно от града върху площ от 2 дка, от двете страни на малка река и на 30 м западно от р. Герила. **Публикации:** Венелинова, Св. 2010. Теренно археологическо проучване в община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2009 г.*, София, 638-639, обект 30.
 16. **Върбица, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV-VI век). На 2,7 км северно от града в местността Курията, на 50 м от десния бряг на р. Дермен дере и на 50 м югоизточно от р. Герила. През 300 м се установяват две концентрации на керамични фрагменти (махали). **Публикации:** Венелинова, Св. 2010. Теренно археологическо проучване в община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2009 г.*, София, 638-639, обекти 31 и 32.
 17. **Върбица, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV-VI век). На 2,3 км северозападно от града и на 150 м североизточно от водослива на четири рекички в Станяшка река. Върху възвишение с площ от 3 дка и на 300 м северно от него върху площ от 400 дка е открита втора концентрация от керамични фрагменти. **Публикации:** Венелинова, Св. 2010. Теренно археологическо проучване в община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2009 г.*, София, 638-639, обекти 25 и 26.
 18. **Върбица, община Върбица.** Многослойно селище от неолита, късната желязна епоха и ранновизантийския период (IV-VI век). На 2,5 км североизточно от града на западния бряг на Върбишка река. в местността Пендова кория. **Публикации:** Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 16; Венелинова, Св. 2010. Теренно археологическо проучване в община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2009 г.*, София, 638-639, обекти 16 и 27.
 19. **Върбица, община Върбица.** Надгробна могила. На 730 м югозападно от курортен комплекс „Върбишки проход“, вдясно от самия път. Могилата е с диаметър 12 x 15 м и височина 1 м. По повърхността и са разхвърляни множество камъни. В центъра и в североизточната част на могилата се установяват зидове от суха зидария с ломени камъни. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
 20. **Върбица, община Върбица.** Могилен некропол. На 3,5 км югозападно от курортен комплекс „Върбишки проход“ и на 300 м северно от римски път през 30 до 80 м са разположени пет могили. В средата на могила 3 се установяват следи от зид. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
 21. **Върбица, община Върбица.** Надгробна могила. На 3,5 км североизточно от града върху залесено естествено възвишение. Могилата е с височина 7 м и диаметър 25 x 30 м. Запазени са следи от дялани каменни блокове. **Публикации:** Венелинова, Св. 2010. Теренно археологическо проучване в община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2009 г.*, София, 638-639, обект 33.
 22. **Върбица, община Върбица.** Могилен некропол. Източно от квартал Трошка махала, на 50 м южно от стопански помещения и в непосредствена близост със сметището на града. Некрополът е съставен от 15 могили с приблизителни размери: височина 1,5 м/ 7 м и диаметър 10 м/ 30 м. През 2009 г. има следи само от 8 могили. **Публикации:** Стойчев, Ст., Йоргов, Ю., Бабаджанов, Ив. 2007. Археологически разкопки на тракийски могилен некропол в м. Трошка махала край гр. Върбица – могила 1. *Археологически открития и разкопки през 2006 г.*, София, 208-209.
 23. **Върбица, община Върбица.** На 700 м до 3 км югозападно от курортен център „Върбишки проход“ се установява, че съвременният асфалтиран път е положен върху по-стар, съставен от плътно наредени средно големи камъни и плочи. Северният и южният му край са маркирани от бордюри, като ширината на пътя е 3 – 3,5 м. Каменната настилка се проследява по протежение на 2,4 км на около 10 – 20 м южно - югоизточно от р. Герила. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат).

- Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
24. **Върбица, община Върбица.** Укрепление. На 800 м югозападно от курортен комплекс „Върбишки проход“. Върху площ от 1,3 дка има следи от зидове на 20 м, южно от които следва стръмното дере на р. Герила, а на 15 м западно е минавал римски път. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
25. **Върбица, община Върбица.** Укреплението „Орлица“. Римски период (III–IV век). На 2,5 км южно от града, върху височината Бял град. Тя заема площ от 10 – 12 дка и е градена от ломен камък и бял хоросан. Рег. № 4423, 21. **Публикации:** Шкорпил, К. 1905. *Известия на Руския археологически институт в Константинопол*, X, 131 и сл.; Шкорпил, К. 1914. Бележки за старата българска столица Преслав. *Известия на Българското археологическо дружество*, IV, 147; Аврамов, В. 1929. Сидира – Чалъкавашкия проход. *Юбилеен сборник Плиска – Преслав*, София, част I, 101; Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг*, София, 21, № 23.
26. **Върбица, община Върбица.** Крепостта „Завойско кале“. Римски период (II–IV век). На около 15 км югоизточно от града, върху хребет на Върбишка планина. Крепостта заема площ от 50 дка. Зидовете са градени от ломен камък, споен с бял хоросан. На източната страна има квадратна кула, а пред нея – ров. Рег. № 4426, 24. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг*, София, 21, № 24.
27. **Върбица, община Върбица.** Крепостта „Демиркапия“. Римски и ранно византийски период (III–V век). На 11 км южно от града. Запазена е крепостна стена (ИЗ) дълга 120 м и широка 1,60 м от ломен камък и хоросан, смесен със счукана керемида. Рег. № 4424, 22. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг*, София, 21, № 25.
28. **Голямо Църквище, община Омуртаг.** Селище. Римски период (II–III век). На 1 км югозападно от селото, близо до река. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 24, № 62.
29. **Долно Новково, община Омуртаг.** Надгробна могила. На 1 км югозападно от селото, в старото гробище. Висока е 2 м и има диаметър 20 м. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 30, № 91.
30. **Драгановец, община Омуртаг.** Светилище. Римски период (II–IV век). На 1,7 км южно от селото, в местността Боаза или Манастиря. Първоначално светилището се е състояло от две помещения, а в последствие е прибавено още едно, градени от ломени камъни и кал. Находки: 111 оброчни плочки, посветени на Аполон Аулосадос и Зевс, фигурки на Тракийския конник и монети на императорите Аврелиан (270 г.) и Клавдий II Готски (268 г.). През V–VI век върху светилището е построена петкорабна базилика (20x18 м), градена от ломени камъни и бял хоросан. По-късно е добавена екзонартика, използвана и през Второто българско царство. Около нея са разкопани жилищни сгради от ранно византийския и късносредновековния период. Находки: керамични съдове, монети, един византийски печат. **Публикации:** Тотев, Т. 1970. Византийски оловен печат от с. Драгановец, Търговищко. *Музеи и паметници на културата*, 2, 7-8; Константинов, К. 1980. Тракийско светилище при с. Драгановец, Търговищко. *Тракийски паметници II. Тракийски светилища*. София, 142-172; Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 30-31, № 93, обр. 19, 20, 21 и 22.
31. **Драгановец, община Омуртаг.** Укрепление. Ранновизантийски период. На 1,8 км южно от селото върху възвишението Хоро тепеси, където е съществувало халколитно селище. Укреплението заема площ от 2,5 дка и е градено от ломени камъни и кал. На източната страна е имало две триъгълни кули, които са фланкирали вход. Находки: керамични съдове и монети от Максимин (235-238 г.), Клавдий II Готски (268 г.), Константин Велики (306-337 г.) и Хонори (395 г.). Рег. № 14, Д.в.бр. 70/1976 г. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 30, № 92.
32. **Драгановец, община Омуртаг.** Крепостта Марна кале. Ранновизантийски (IV–VI век) и средновековен период. На 1,5 км южно от селото върху рид от Преславска планина. Следи от сгради, градени от ломени камъни и хоросан. Рег. № 16, Д.в.бр. 70/1976 г. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 31, № 95.
33. **Драгановец, община Омуртаг.** Надгробна могила „Могилата“. На 1,5 км източно от селото. Могилата е с височина 2,5 км и диаметър 20 м. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 31, № 96.
34. **Драгановец, община Омуртаг.** Надгробна могила. На 4 км западно от селото. Могилата е с височина 2 м и диаметър 16 м. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев,

- А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 31, № 97.
35. **Иваново, община Върбица.** Селище. Ранна и късна желязна епоха, ранновизантийски (V–VI век) и ранносредновековен (IX–X век) период. На 620 м северозападно от селото в местността Аджи керез, южно от р. Посткелик. **Публикации:** Венелинова, Св. 2011. Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.*, София, 548-549, обект 34.
 36. **Иваново, община Върбица.** Селище. Римски и ранновизантийски период (II–VI век). На 1,7 км северозападно от селото, в местността "Асеновата воденичка". Селището е с две махали, разположени върху рид, южно от р. Посткелик и на 600 м югозападно в подножението на възвишението Къз баир. **Публикации:** Венелинова, Св. 2011. Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.*, София, 548-549, обекти 35 и 36.
 37. **Иваново, община Върбица.** Селище. Късна желязна епоха, римски и ранновизантийски период (III–VI в). На 1,8 м западно от селото и на 600 м южно от Къз баир. **Публикации:** Венелинова, Св. 2011. Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.*, София, 548-549, обект 42.
 38. **Иваново, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV–VI век). На 1 км югозападно от селото в местността Миля. **Публикации:** Венелинова, Св. 2011. Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.*, София, 548-549, обект 43.
 39. **Конево, община Върбица.** Селище. Късна желязна епоха. На 800 м северозападно от селото във вододела на р. Палиска и р. Вардун дере. **Публикации:** Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 3.
 40. **Копрец, община Омуртаг.** Крепостта Калето. Ранновизантийски период (IV–VI век). На 2 км северно от селото, в местността Балкана, върху възвишение от Преславска планина. Има почти кръгла форма с диаметър 80 м. Крепостният зид е бил изграден от ломен камък и хоросан. Личат следи от земен вал. Рег. № 22, Д. в., бр. 70/ 1976 г. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 40, № 169.
 41. **Копрец, община Омуртаг.** Надгробна могила. Южно от селото, над стопанския двор. Височина 2,5 м, диаметър 25 м. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 40, № 170.
 42. **Копрец, община Омуртаг.** Надгробна могила. На 1,5 км югозападно от селото. Има височина 5 м и диаметър 35 м. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 40, № 171.
 43. **Кьолмен, община Върбица.** Могилен некропол. На 1 км североизточно от селото и на 400 м от устието на р. Палиска. Некрополът е съставен от две могили на разстояние 150 м една от друга. **Публикации:** Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обекти 5 и 6.
 44. **Кьолмен, община Върбица.** Селище. Късна желязна епоха и ранновизантийски период (IV–VI век). На 500 м северозападно от селото и на 1 км северно от язовир Тича в местността Бараклар баир. Върху площ от 40 дка. Рег. № 4485, 84. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг*, София, 28, № 98; Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 9.
 45. **Кьолмен, община Върбица.** Селище. Ранна желязна епоха и ранновизантийски период (IV–VI век). На 1 км североизточно от селото и на 500 м западно от язовир Тича в местността Кодук тарлъ. **Публикации:** Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 7.
 46. **Кьолмен, община Върбица.** Могилен некропол с пет могили, който е проучен. Южно, югозападно и западно от селото. В могила I са открити две гробници с кремирани кости и инвентар: съдове, копия, желязна ризниц, копче от злато. В могила II е разкрит гроб с трупологане и инвентар: бронзова

- фибула. В могила III е проучена каменна гробница с трупологане. Инвентар: фрагменти от съдове, късове бронзови листа, части от две копия. В могила IV е проучена каменна гробница с трупологане. Инвентар: железен нагръдник с полукръгла форма, 6 върхове от копия тип „лястовича опашка“, 6 железни ножчета, златна висулка, 6 бронзови фибули, 2 пръстена, маниста от глина, бронз, камък и стъкло, бронзово огледало, 8 съда, 2 алабастрони, амфора, аскос, лекит, паница, каничка, 4 малки съдчета, 3 теракотени амuleта, 2 глинени дрънкулки, каменна брадвичка и др. Друга надгробна могила е открита също на 1 км югозападно от селото и на 50 м северно от р. Голяма Камчия. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв. 1970. Тракийски могилен погребения край с. Кьолмен, шуменски окръг, *Известия на археологическия институт*, XXXII, 207-229; Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 10.
47. **Кьолмен, община Върбица.** Селищна могила от халколита и селище от ранновизантийския период (IV-VI век). Върху площ от 600 м² в стопанския двор на селото. **Публикации:** Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 8.
48. **Ловец, община Върбица.** Селище. Късна желязна епоха и ранновизантийски период (IV-VI век). На 650 м западно от селото в местността Хасан баба, на десния бряг на р. Вардун дере. **Публикации:** Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 1.
49. **Ловец, община Върбица.** Селище. Късна желязна епоха. В местността Баир алгъ на 1,2 км югозападно от селото и на 300 м северно от р. Палиска. **Публикации:** Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 2.
50. **Ловец, община Върбица.** Селище. Римски период (II-IV век). На 1,5 км югоизточно от селото и на 400 м западно от язовир Тича. **Публикации:** Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 4.
51. **Ловец, община Върбица.** Могилен некропол. Късна желязна епоха. Североизточно от селото. Проучена е могила №1 – двукамерен гроб с трупологане. Инвентар: керамични съдове, бронзова чаша, две железни копия и нож. **Публикации:** Атанасов, Г. 2006. Археологически разкопки, проведени в тракийски могилен некропол край с. Ловец. *Археологически открития и разкопки през 2005 г.*, София, 76.
52. **Ловец, община Върбица.** Некропол. Римски период (II-III век). На 1 км източно от селото, на брега на язовир Тича. Проучени са 1 гроб с трупологане и 3 с кремация. Инвентар: керамични съдове, накити и две монети на императорите Траян и Антоний Пий. **Публикации:** Стойчев, Ст., Йоргов, Ю., Бабаджанов, Ив. 2009. Аварийни археологически разкопки на трако-римски некропол край с. Ловец, община Върбица. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 522.
53. **Маломир, община Върбица.** Селищна могила от халколита и селище от късната желязната епоха. На 1,9 км североизточно от селото и на 200 м северно от устието на Върбишка река в местността Мал юк. Могилата е известна като „Кьолменската“ и е висока 7 м. Рег. № 4484, 83. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг*, София, 28, № 97; Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 17.
54. **Маломир, община Върбица.** Селище. Късна желязна епоха. На 1,5 км западно от селото и на 50 м югоизточно от приток на Върбишка река в местността Чокур тарла. Върху площ от 1,5 дка. **Публикации:** Венелинова, Св. 2010. Теренно археологическо проучване в община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2009 г.*, София, 638-639, обект 28.
55. **Маломир, община Върбица.** Могилен некропол. Късна желязна епоха. На 2 км западно от селото. Проучени са каменни гробници с урни и инвентар: местни и вносни съдове, бронзов кантарос, фибули и др. Рег. № 4516, 93. **Публикации:** Дремсизова, Цв. 1963. Тракийски погребения в Коларовградско. *Известия на Народния музей в Коларовград*, II, 1; Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог*

- на археологическите паметници в Шуменски окръг, София, 34, № 129.
56. **Маломир, община Върбица.** Ямно поле (ранна желязна епоха) и некропол (X-XI век). На 3 км северно от селото върху полуостров в язовир Тича. **Публикации:** Стойчев, Ст., Йоргов, Ю., Бабаджанов, Ив. 2008. Ямно поле от ранножелязната епоха край с. Маломир, общ. Върбица. *Археологически открития и разкопки през 2007 г.*, София, 162-163.
 57. **Маломир, община Върбица.** Многослойно селище от неолита и късната желязна епоха. На 900 м югоизточно от селото в местността „Могилата“ върху могила с диаметър 140 x 190 м и височина 6 м. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
 58. **Маломир, община Върбица.** Селище от късната желязна епоха. На 1,8 км югоизточно от селото и на 170 м южно от левия бряг на малка река. Върху площ от 6 дка. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
 59. **Менгишево, община Върбица.** Могилен некропол. На 800 м източно от селото и на 300 м от левия бряг на р. Голяма Камчия е разположена могила 1, описана като обект 11. На 1,2 км южно от нея и на 450 м от десния бряг на реката се намира могила 2 - т. нар. „Върбишка“ гробница (обект 14). На 1,1 км западно от нея се намира трета могила (обект 12). На 800 м североизточно от селото и на 1 км северозападно от могила 1 се намира могила 4. На 600 м североизточно от нея и на 100 м южно от микроязовир откриваме могили 5 и 6 (обекти 20 и 21), отдалечени на 50 м една от друга. На 500 м североизточно от тях е разположена могила 7 (обект 22). На 500 м югоизточно от нея се намира могила 8 (обект 23). **Публикации:** Атанасов, Г. 1988. Тракийска гробница при град Върбица, Варненска област. *Годишник на музеите в Северна България*, 13, 21-36; Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обекти 11, 12, 14, 20, 21, 22, 23.
 60. **Менгишево, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (V-VI век). На 1 км южно от селото и на 300 м от десния бряг на р. Голяма Камчия. **Публикации:** Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 13.
 61. **Менгишево, община Върбица.** Селище. Късна желязна епоха. На 800 м югозападно от селото и на 150 м от десния бряг на р. Голяма Камчия, източно от главния път за гр. Върбица. **Публикации:** Венелинова, Св., Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768, обект 19.
 62. **Методиево, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (V-VI век). На 400 м северно от селото, на западния бряг на р. Куру дере. **Публикации:** Венелинова, Св. 2011. Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.*, 548-549, София, обект 37.
 63. **Методиево, община Върбица.** Укрепление. Римски и ранновизантийски период (III-VI век). На 1 км северно от селото, на върха на гористото възвишение Калето. Укреплението заема площ от 250 м². Зидовете са изградени от плочести камъни, споени с хоросан и са запазени на височина до 0,80 м. ДВ бр. 46/ 1970. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг*, София, 34, № 134; Венелинова, Св. 2011. Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.*, 548-549, София, обект 39.
 64. **Методиево, община Върбица.** Църква. Ранновизантийски период. На 1,1 км северно от селото, на източния бряг на р. Куру дере в местността Папаз бай (Попово лозе). Има следи от силно разрушен зид от каменни плочи. ДВ бр. 46/ 1970. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг*, 35, № 135, София; Св. Венелинова. Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.*, 548-549, София, 2011, обект 38.
 65. **Методиево, община Върбица.** Надгробна могила. На 2,3 км югоизточно от селото върху залесеното възвишение Къз баир. Могилата е с височина 2 м и диаметър 30 м. **Публикации:** Венелинова, Св. 2011. Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.*,

- София, 548-549, обект 41.
66. **Могилец, община Омуртаг.** Вила рустика. На 300 м източно от селото. Четириъгълна сграда с размери на страната 50 м, градена от ломени камъни и кал. Помещенията са разположени около централен двор. Открити са керамични фрагменти, тежести за стан, битови предмети, монети от Гордиан. Рег. № 42, Д. В. бр. 58/ 1969 г.Обр. 42 и 43. **Публикации:** Овчаров, Д. 1969. Вила рустика до с. Могилец, Търговищко. *Археология*, XI, 1, 26-35; Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 48, № 237.
67. **Могилец, община Омуртаг.** Могилен некропол от шест могили. В източния край на селото. В една от могилите са разкопани 4 гроба с кремация. Инвентар: златни копчета, стъклени маниста, игла за коса, керноси, стъклен балсамарий, бронзови халки, паничка, чашка и седем монети на императорите Септимий Север (193-211) и гордиан III (238-244). **Публикации:** Гинев, Г. 1986. Некропол от римската епоха при с. Могилец, Търговищки окръг. *Археология*, XXVIII, 4, 18-26; Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 49, № 238.
68. **Нова Бяла река, община Върбица.** Могилен некропол от 14 могили. Могили 2 - 11 са разположени на 900 м до 2,3 км южно от селото, а могили 1, 12 - 14 - на 900 м до 2 км северно от селото. Могили 2, 3, 4 и 5 се намират на 30 до 60 м една от друга. Могила 6 е отдалечена от тях на разстояние 250 м, а спрямо нея на същото разстояние се намира могила 7. Най-южно разположените могили 8, 9 и 10 са отдалечени на 700 до 900 м помежду си. В насипът на могила 3 се наблюдава значителна концентрация на тухли. Могили 11, 12, 13 и 14 се намират на разстояние от 550 м до 1,2 км една спрямо друга и спрямо регистрираната през 2011 г. като обект 62 могила 1 до стопанския двор на селото. В иманярски изкоп в източната периферия на могила 13 се установява редица от наредени един до друг камъни с височина 0,40 м и обща дължина 1 м. **Публикации:** Венелинова, Св., Гюрова, М. 2012. Теренно археологическо проучване южно от язовир Тича в землищата на селата Тушовица, Бяла река и Нова Бяла река, общ. Върбица. *Археологически открития и разкопки за 2011г.*, София, 526-528, обект 62; Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
69. **Обител, община Омуртаг.** Могилен некропол от четири могили. Три от могилите се намират на 1,5 км западно от селото. Имат височина до 2 м и диаметър на основата около 10 м. Четвъртата могила е на 1,7 км северозападно от селото и е с размери: височина до 3 м и диаметър 15 м. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 52, № 252, 253.
70. **Преселец, община Омуртаг.** Селище. Римски период (II-III век). На 1,5 км северно от селото в лозята. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*. София, 60, № 311.
71. **Станянци, община Върбица.** Могилен некропол от четири могили в басейна на Станяшка река. Две от могилите (могили 1 и 2) са разположени на 600 – 700 м източно от селото в местността Корудере през разстояние от 270 м. Другите две могили (могили 3 и 4) са разположени на 900 м до 1,2 км южно от първите две и на 500 м южно от стената на Станяшкия язовир. Те се намират на разстояние 150 м една от друга. **Публикации:** Венелинова, Св. 2010. Теренно археологическо проучване в община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2009 г.*, София, 638-639, обект 24; Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
72. **Сушина, община Върбица.** Могилен некропол. На 300 м западно от село Староселка (в чашата на язовир Тича) е проучена могила с гробница от старожелязната епоха. Инвентар: чернофирнисови и сребърни съдове и накити. Рег. № 4672, 161. На десния бряг на р. Голяма Камчия, върху един от ридовете на Драгоевска планина се намират други две могили. В едната от тях е разкрита двукамерна гробницата с преддверие, положена върху друга, по-стара. **Публикации:** Дамянов, Ст. 1964. Надгробна могила при с. Староселка, Шуменски окръг. *Археология*, XI, 4, 57; Василева, Д., Тачева – Хитова, М. 1971. Тракийско могилено погребение край с. Староселка, Шуменски окръг. *Археология*, XIII, 3, 39; Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг*, София, 59, № 300; Атанасов, Г., Йоргов, Ю. 2006. Тракийските гробници в могилата край с. Сушина, Шуменско, *Известия на исторически музей Шумен*, Шумен, 13, 49-54.
73. **Сушина, община Върбица.** Селище. Късножелязна епоха и ранновизантийски период (IV–VI век). На 1,6 км северозападно от селото през разстояние от 400 м се установяват две концентрации от горели деструкции и керамични фрагменти от късната античност, всяка с площ от 5 дка. **Публикации:** Венелинова, Св. 2011. Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на

- селата Методиево, Иваново и Сушина, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.*, София, 548-549, обекти 44 и 45.
74. **Сушина, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV–VI век). На 2,5 км северозападно от селото, между западния край на Ивановския ръкав на язовир Тича и залесено възвишение. **Публикации:** Венелинова, Св. 2011. Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.*, София, 548-549, обект 46.
 75. **Тушовица, община Върбица.** Могилен некропол. В югоизточната част на Драгоевска планина, недалеч от водослива на Елешница и Хасарлък в Голяма Камчия, сега ръкав на язовир Тича, са регистрирани 5 могили. На 3,7 км северно от селото в местността Буюклията е открита могила с диаметър 20 м и височина 4 м (*обект 49*). На 1,7 км югозападно от нея и на 100 м североизточно от язовира, в местността Балъкямасть е локализирана втора могила с диаметър 40 м и височина 7 м (*обект 50*). На 2,5 км югоизточно от двете могили, на десния бряг на р. Хасарлък се намира трета могила с диаметър 20 м, част от която е разрушена при изграждането на горски път (*обект 51*). На 700 м западно от обект 51, на левия бряг на р. Хасарлък, върху билото на естествено гористо възвишение в местността Конушнлък е разположена четвърта могила с диаметър 50 м (*обект 53*). На 900 м източно от обект 51 в местността Мезарларсъртъ локализирахме пета могила с диаметър 10 м и височина 2 м (*обект 59*). **Публикации:** Венелинова, Св., Гюрова, М. 2012. Теренно археологическо проучване южно от язовир Тича в землищата на селата Тушовица, Бяла река и Нова Бяла река, общ. Върбица. *Археологически открития и разкопки за 2011г.*, София, 526-528, обекти 49, 50, 51, 53, 59.
 76. **Тушовица, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV–VI век). На 1,8 км северно от селото, на източния бряг на р. Хасарлък. **Публикации:** Венелинова, Св., Гюрова, М. 2012. Теренно археологическо проучване южно от язовир Тича в землищата на селата Тушовица, Бяла река и Нова Бяла река, общ. Върбица. *Археологически открития и разкопки за 2011г.*, София, 526-528, обект 52.
 77. **Тушовица, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV–VI век). На 1,9 км северно от селото, на 300 м източно от устието на Елешница и на 100 м от язовир Тича. **Публикации:** Венелинова, Св., Гюрова, М. 2012. Теренно археологическо проучване южно от язовир Тича в землищата на селата Тушовица, Бяла река и Нова Бяла река, общ. Върбица. *Археологически открития и разкопки за 2011г.*, София, 526-528, обект 54.
 78. **Тушовица, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV–VI век). На 1 км северозападно от селото и на 100 м източно от водослива на малък приток в Елешница. На 300 м южно се наблюдава втора концентрация от мазилки и керамични фрагменти. **Публикации:** Венелинова, Св., Гюрова, М. 2012. Теренно археологическо проучване южно от язовир Тича в землищата на селата Тушовица, Бяла река и Нова Бяла река, общ. Върбица. *Археологически открития и разкопки за 2011г.*, София, 526-528, обекти 55 и 56.
 79. **Тушовица, община Върбица.** Селище. Късна желязна епоха. На 2,2 км северозточно от селото, на източния бряг на р. Хасарлък между горски път и малко суходолие. **Публикации:** Венелинова, Св., Гюрова, М. 2012. Теренно археологическо проучване южно от язовир Тича в землищата на селата Тушовица, Бяла река и Нова Бяла река, общ. Върбица. *Археологически открития и разкопки за 2011г.*, София, 526-528, обект 58.
 80. **Тушовица, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV–VI век). На 3,1 км югоизточно от селото, на западния бряг на р. Хасарлък в местността Маялък. През селището преминава асфалтирания път между селата Тушовица и Риш. **Публикации:** Венелинова, Св., Гюрова, М. 2012. Теренно археологическо проучване южно от язовир Тича в землищата на селата Тушовица, Бяла река и Нова Бяла река, общ. Върбица. *Археологически открития и разкопки за 2011г.*, София, 526-528, обект 57.
 81. **Тушовица, община Върбица.** Крепостта Хисаркале. Ранновизантийски период (IV–VI век). На 2 км източно от селото, върху хълм в Драгоевска планина. Укреплението заема площ над 30 дка. Крепостният зид е широк 2 м и е граден от обработени камъни и спойка от хоросан. В североизточния ъгъл се очертава кула. Рег. № 4683, 172. **Публикации:** Шкорпил, К. 1929. Старобългарската съобщителна мрежа около Преслав и крепостите по нея. *Българска историческа библиотека*, II, 90; Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг*, София, 61, № 313.
 82. **Търновца, община Омуртаг.** Крепост. Ранновизантийски период (IV–VI век). На 2 км северно от селото върху естествено възвишение. Крепостният зид е дебел над 1 м и е изграден от ломени камъни, споени с хоросан. **Публикации:** Шкорпил, К. 1929. Старобългарската съобщителна мрежа около Преслав и крепостите по нея. *Българска историческа библиотека*, II, 161; Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова, В. 1975. *Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг*, София, 74, № 406.

Селищната система през античността по горното течение на река Голяма Камчия ...

83. **Черковна, община Омуртаг.** Селище. Бронзова, ранна желязна и средновековна епоха. На 1 км югоизточно от селото в местността Черковището, близо до късноантична крепост и на 250 м вдясно от пътя за село Копрец. Има следи от каменна сграда. Рег. № 57, Д.в. бр. 70/ 1976 г. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 74, № 407.
84. **Черковна, община Омуртаг.** Крепост. Ранновизантийски период (IV-VI век). На 1 км югоизточно от селото върху възвишението Таушан тепе. Укреплението заема площ от 12 дка. Зидовете са от ломен камък и хоросан. Рег. № 56, ДВ бр. 70/ 1976 г. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 74, № 408, Обр. 86.
85. **Чернокапци, община Омуртаг.** Надгробна могила в селото с височина 15 м и диаметър 50 м. **Публикации:** Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. 1991. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София, 74, № 414.
86. **Чернооково, община Върбица.** Селище. Късна желязна епоха. На 1,5 км югоизточно от селото върху площ от 40 дка. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
87. **Чернооково, община Върбица.** Селище. Ранновизантийски период (IV-V век). На 400 до 600 м северозападно от селото. Върху площ от 960 x 700 м се оформят четири махали, разположени на разстояние една от друга между 200 и 500 м. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
88. **Чернооково, община Върбица.** Могилен некропол. На 1,9 км южно от селото. Съставен е от две могили. Могила 1 е разположена в началото на горския масив и е силно обрасла. Тя е висока 3 м и има диаметър 25 м. Могила 2 се намира в овощна градина. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.
89. **Чернооково, община Върбица.** Укрепление „Калето“. Ранновизантийски период (IV-V век). На 3 км югоизточно от селото в местността „Под Сакара“. На 30 м от западния бряг на приток на Станяшка река е разположен преграден зид с дължина 10 м, чиято западна страна опира в естествена скала с височина между 3 и 6 м. Скалата следва ориентация ЮИ – СЗ по протежение на 140 м. Западно от нея върху площ от 3,5 дка е разположено укрепление с неправилна четириъгълна форма и кръгла кула в югозападния ъгъл. Зидовете са изградени от каменни плочи, споени с хоросан и счукана тухла. **Публикации:** Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица.

Използвана литература

- Аврамов, В. 1929. *Юбилеен сборник Плиска – Преслав I*, София
- Антонова, В. 1973. Тракийското укрепено селище в източния сектор на Шуменската крепост. *Археология*, 3, 31-41
- Антонова, В., Дремсизова, Цв. 1973. Принос към археологическата карта на Шуменски окръг. *Известия на народен музей Шумен*, VI, 89-126
- Антонова, В., Попов, Н. 1984. Нови данни за ранния халцат в Североизточна България (археологически разкопки на Шуменската крепост). *Thracia*, VI, 160-184
- Атанасов, Г. 1988. Тракийска гробница при град Върбица, Варненска област. *Годишник на музеите в Северна България*, 13, 21-36
- Атанасов, Г. 1990. Тракийска гробница при град Върбица, Варненска област. *Годишник на музеите в Северна България*, XVI, 23-29
- Атанасов, Г. 2006. Археологически разкопки, проведени в тракийски могилен некропол край с. Ловец. *Археологически открития и разкопки през 2005 г.*, София, 76
- Атанасов, Г., Стойчев, Ст., Йоргов, Ю. 2006. Резултати от разкопките на „Градището“

- край с. Драгоево, Шуменско през 1986 г. *Есенни четения Сборяново. Силищен модел в Североизточна България*, том 4, София, 66-73
- Атанасов, Г. Йоргов, Ю. 2006. Тракийските гробници в могилата край с. Сушина, Шуменско. *Известия на исторически музей Шумен*, 13, Шумен, 49-54
- Божкова, А. 1992. Търговски контакти на гетските племена през втората половина на I хил. пр. Хр. *Хелис*, I, София, 109-119
- Василева, Д. Тачева – Хитова, М. 1971. Тракийско могилено погребение край с. Староселка, Шуменски окръг. *Археология*, XIII, 3, 39-41
- Велков, В. 1959. Градът в Тракия и Дакия през късната античност, София
- Велков, В. 1963. Пътища по Западното Черноморие в предримската епоха (VI-I в). *Известия на варненското археологическо дружество*, XIV, 25-34
- Велков, Ив. 1921-1922. Новооткрити старини. *Известия на Археологическия институт*, I, 247
- Венелинова, Св. Константинов, К. 2009. Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките ѝ притоци – Вардун дере, Палиска, Герила и Върбишка река. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 767-768
- Венелинова, Св. 2010. Теренно археологическо проучване в община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2009 г.*, София, 638-639
- Венелинова, Св. 2011. Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2010 г.*, София, 548-549
- Венелинова, Св. Гюрова, М. 2012. Издирвания на археологически обекти южно от язовир Тича в землищата на селата Тушовица, Бяла река и Нова Бяла река, община Върбица, област Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2011 г.*, София, 526-528
- Венелинова, Св., Христов, М. (под печат). Издирване на археологически обекти югозападно от язовир Тича в община Върбица
- Гинев, Г. 1986. Некропол от римската епоха при с. Могилец, Търговишки окръг. *Археология*, XXVIII, 4, 18-26
- Герасимов, Т. 1946. Колективни находки на монети през последните години. *Известия на българския археологически институт*, XV, 235-244
- Герасимов, Т. 1950. Колективни находки на монети през 1946, 1947, 1948. *Известия на археологическия институт*, XVII, 316-326
- Герасимов, Т. 1957. Колективни находки на монети през 1955 г. *Известия на археологическия институт*, XXI, 323-327
- Герасимов, Т. 1966. Монетни съкровища, намерени в България през 1965 г. *Известия на археологическия институт*, XXIX, 211-216
- Дамянов, Ст. 1964. Надгробна могила при с. Староселка, Шуменски окръг. *Археология*, XI, 4
- Динчев, В. 2006. Ранновизантийските крепости в България и съседните земи (в диоцезите Tracia и Dacia). *Разкопки и проучвания*, София, XXXV
- Дремсизова-Нелчинова, Цв. 1963. Тракийски погребения от Коларовградско. *Известия на Народен музей Коларовград*, II, 1-22

Селищната система през античността по горното течение на река Голяма Камчия ...

- Дремсизова-Нелчинова, Цв. 1967. Тракийско селище в чашата на язовир «Виница». *Известия на Народния музей Шумен*, книга IV, Варна, 57-78
- Дремсизова, Цв. 1970. Тракийски могилен погребения край с. Кьолмен, Шуменски окръг. *Известия на археологическия институт*, XXXII, 207-229
- Дремсизова-Нелчинова, Цв., Антонова В. 1973. Принос към най-старата история на Шумен и Шуменското плато. *Шумен–Коларовград*, I, 1-18
- Дремсизова-Нелчинова, Цв., Гинев, Г., Ангелова, Ил., Конаклиев, А. *Археологически паметници в Търговищкия район*, София
- Жекова, Ж. 2006. *Монети и монетно обръщение в средновековния Шумен*, София
- Иванов, Р. 2008. *Римска Мизия*, София
- Иречек, К. 1888. *Пътувания по България*
- Константинов, К. 1980. Тракийско светилище при с. Драгановец, Търговищко. *Тракийски паметници II. Тракийски светилища*. София, 142-172
- Маджаров, М. 2009. *Римски пътища в България. Принос в развитието на римската пътна система в провинциите Мизия и Тракия*. Велико Търново
- Овчаров, Д. 1969. Вила рустика до с. Могилец, Търговищко. *Археология*, XI, 1, 26-35
- Овчаров, Д. 1982. *Византийски и български крепости V-X в.* София
- Радев, Р. 1992. Някои наблюдения върху некрополите в Североизточна България от V-I век пр. Хр. *Хелис*, I, София, 120-129
- Стойчев, Ст., Йоргов, Ю., Бабаджанов, Ив. 2007. Археологически разкопки на тракийски могилен некропол в м. Трошка махала край гр. Върбица – могила 1. *Археологически открития и разкопки през 2006 г.*, София, 208-209
- Стойчев, Ст., Йоргов, Ю., Бабаджанов, Ив. 2008. Ямно поле от ранножелязната епоха край с. Маломир, общ. Върбица. *Археологически открития и разкопки през 2007 г.*, София, 162-163
- Стойчев, Ст., Йоргов, Ю., Бабаджанов, Ив. 2009. Аварийни археологически разкопки на трако-римски некропол край с. Ловец, община Върбица. *Археологически открития и разкопки през 2008 г.*, София, 522
- Стоянов, Т. 2006. Селищният модел в Североизточна Тракия през елинистическата епоха в контекста на проучванията в Сборяново. *Есенни четения Сборяново. Силищен модел в Североизточна България*, том 4, София, 20-42
- Торбатов, С. 2004. Пътна мрежа в Тракия и Мизия (I-III в.). *Археология на българските земи*, I, София, 76-95
- Тотев, Т. 1970. Византийски оловен печат от с. Драгановец, Търговищко. *Музеи и паметници на културата*, 2, 7-8
- Шкорпил, Х., Шкорпил, К. 1898. *Могили*. Пловдив
- Шкорпил, К. 1905. *Известия на Руския археологически институт в Константинопол*
- Шкорпил, К. 1914. Бележки за старата българска столица Преслав. *Известия на българското археологическо дружество*, IV, 129-146
- Шкорпил, К. 1929. Старобългарска съобщителна мрежа около Преслав и крепостите по нея. *Българска историческа библиотека*, II, 80-161
- Юрукова, Й. 1978. Монетните находки, открити в България през 1975 и 1976 г. *Археология*, 4, 58-62

- Юркова, Й. 1981. Монетните находки, открити в България през 1975 и 1979 г. *Археология*, 1-2, 126-130
- Юркова, Й. 1983. Монетните находки, открити в България през 1981 г. *Археология* 1-2, 113-117
- Gerasimov, T. 1979. Trésors monétaires trouvés en Bulgarie au cours de 1968, 1969 et 1970, *Culture et art en Bulgarie médiévale (VIIIe-XIVes.)*. *Известия на археологическия институт*, XXXV, 134-141

Settlement pattern along the upper course of river Golyama Kamchia in Antiquity

Svetlana Venelinova

Summary

The main source of information for the settlement pattern in the Golyama Kamchia valley are the results of field survey "Kamchia" held in the period 2008-2012, as well as the archaeological research in the region over the past 50 years. The article includes a catalogue of 89 sites located along the upstream of Golyama Kamchia river. In administrative terms, they belong to Varbitsa municipality, Shumen region and municipality Omurtag, Targovishte region. During the "Kamchia" survey 57 archaeological sites dating from the Early Iron Age to Late Antiquity were registered.

Location of the sites is as follows: 22 are found along the Golyama Kamchia river and the banks of the Ticha dam, 29 sites are located along its left tributaries Vardun dere and Paliska which spring from the Preslav Mountain. The largest number of sites are found along the right tributaries – Varbitsa river, Eleshnitsa, Kobarnya Hasarlak which spring from Varbitsa Mountain (n=39). In terms of their function the sites can be defined as settlements (42), tombs and cemeteries (28), fortresses (16) and a pit site, a Roman sanctuary, a Roman villa and a church.

The four earliest so far known sites are dated to the Early Iron Age (Fig. 1, 2.1, 2.2) among which is the pit site, while 19 settlements are known from the Late Iron Age (Fig. 1, 2.3-2.7). More than 100 mounds located near settlements are known from the Golyama Kamchia valley (Fig. 3). The development of the settlement pattern, the existence of rich burials and the concentration of coin hoards suggest for the existence of an important road along the Golyama Kamchia valley. It continued to the south and probably along the watershed of the rivers Gerila and Varbits where it crossed the Varbitsa Pass towards the southern Thracian sites.

Six settlements, five fortresses, three cemeteries, a villa rustica and a sanctuary are known from the Roman period (fig. 5, 6.1, 6.2). According to their location they fall into two groups. The settlements of the first group are situated at the foot of the Preslav Mountain along both banks of the Vardun Dere river. The sites from the second group are located along the Golyama Kamchia, where a significant concentration of coin hoards of Roman

denarii and antoniniani are registered. This is the result of dynamic events occurring in the third century, which are closely related to the Gothic invasions and the organized defense of the Balkan Mountain passes. If during the Roman period the region was sparsely populated, there was a "prosperity" during the 4th–6th century AD. 50% (n=28) of all sites registered during the "Kamchia" survey are dated to the Early Byzantine period (Fig. 5, 6.3-6.5, 8.1-8.11).

The density of the settlement pattern and the cultural relations between the people of the Fore Balkan and Northern Thrace are indirect evidence for the use of the river valleys and the Balkan Mountains passes as roads in the pre-Roman period. Probably the Roman routes have replaced older routes used during the Iron Age. All roads through the Balkan Mountain passes were a direct link between the Diagonal Roman and North-Balkan Roman road. A local route was in use during the Roman period along the Golyama Kamchia valley, which forks from the provincial Roman road between Marcianopolis and Nicopolis ad Istrum. It passed near the Shumen Plateau, crossed the Preslav Mountain and then continued to the west along the Vardun Dere River. During the Early Byzantine period this part of the road was guarded by the fortresses near the villages of Metodievo, Turnovtsa, Koprets, Cherkovna and Vardun (Fig. 5.11, 5.12, 5.40, 5.63, 5.81, 5.83, 9.1, 9.2).

There was a Roman sanctuary near the Draganovets village in 2nd–4th c. AD (Fig. 5.30), which had a central place in the local network. Two Roman routes crossed path here – one to the west towards Nicopolis ad Istrum and another to the south towards the Varbitsa Pass. During the Roman period settlement concentration is established around the mouths of the Paliska and Vardun dere and southwest of the Golyama Kamchia. The road through the Varbitsa Mountain was guarded by the fortresses near the village of Velichka (Fig. 5.13, 6.5, 7.1, 7.2) and the town of Varbitsa (Fig. 5.24-5.27). The most significant concentration of settlements from the Early Byzantine period is recorded around the estuaries of the rivers Vardun dere, Paliska and Gerila into the Golyama Kamchia river (Fig. 5). The road was guarded by the fortresses near the villages of Vrani Kon (Fig. 5.14), Draganovets (Fig. 5.31, 5.32), Chernookovo (Fig. 5.88, 8.11, 9.3-9.5) and Varbitsa (Fig. 5.24-5.27). Another important road passed through the Dragoevo Mountain and to the south along the Hasarlak valley and crossed the Rish Pass. A significant concentration of settlements that existed in the 4th–6th c. is registered near the estuaries of Eleshnitsa and Hasarlak Rivers (Fig. 5.76-5.79) that proves the importance of this road. It was guarded by Hisarkale fortress near the village of Tushovitsa (Fig. 5.80). The settlements along the lower courses of the Eleshnitsa and Hasarlak Rivers were very important because most likely they linked the sites along the road between both mountain passes.

The occurrence of dense settlement pattern along the Golyama Kamchia River is determined by the strategic function of the Mountain Passes on one hand and by the natural resources of the region on the other – deep river, fertile land and natural protection. There are no archaeological evidence to suggest that a busy trade road passed through the valley of Golyama Kamchia River. On the contrary, the settlements in the region remain separate. The importance of the valley of Golyama Kamchia River during the Iron Age and the Antiquity is determined by the existence of strategically important passes through Preslav - Dragoevo Mountain and Varbitsa Mountain. The study of the settlement pattern is the result of five years field work of expedition "Kamchia" in the upper course of Golyama Kamchia River.